

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Seminář obecných a komparativních dějin

Bakalářská práce

Jan Krajíček

Společenský život Humpolce v první polovině 20. století

Social life in Humpolec in the first half of the 20th century

Praha 2009

vedoucí: doc. PhDr. Lud'a Klusáková, CSc.

Za cenné rady, konzultace a vstřícnost při vedení bakalářské práce bych chtěl poděkovat doc. PhDr. Ludě Klusákové, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Společenský život Humpolce v první polovině 20. století“ vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne

.....

Podpis

Anotace

Tato práce se soustředí na život města s důrazem na jeho změny v průběhu období první republiky, protektorátu a následné poválečné obnovy (tzn. období cca 1918/20 - 1948). V horizontu zhruba 30 let zachycuje různé trendy městského života Humpolce, jako příkladu malého venkovského města, především změny v životním stylu, jejich inspirace a příčiny. Zachycuje také adaptaci vzorů, které do lokální společnosti přichází zvenčí a jsou ovlivněny širší společenskou situací.

This thesis deals with the city life and emphasizes it's changes during the time of The First Republic, Protectorate and the postwar period. In the thirty-year period it takes down various trends in the life of provincial town Humpolec, especially the changes of the life style and inspirations and cause of this changes. It deals also with the adoption of incoming social patterns in local society.

Klíčová slova:

společenský život – životní styl - maloměsto – první polovina 20. století -
Československo

social life - life style – provincial town – the first half of the 20th century -
Czechoslovakia

Obsah

Anotace	4
Klíčová slova:	4
Obsah	5
Úvod	6
1. Prameny a literatura	8
1.1. Prameny.....	8
1.2. Literatura.....	10
2. Společenský život a zábava v městském prostředí	14
3. Humpolec v kontextu vývoje Vysočiny a jeho specifika	20
3.1. Vývoj Humpolce od konce 19. století.....	20
3.2. Specifika Humpolce.....	24
3.2.1. Centrum nebo periferie?.....	24
3.2.2. Specifika národnostní.....	26
3.2.3. Specifika hospodářská.....	28
3.3. Shrnutí – Humpolec na počátku 20. století.....	30
4. Nástin sociálních poměrů ve sledovaném období 1918 až padesátá léta	31
4.1. První republika.....	31
4.2. Protektorát.....	35
4.3. Poválečný vývoj.....	37
5. Společenský život Humpolce po první světové válce a během 20. let	39
6. Společenský život Humpolce během 30. let	50
7. Společenský život Humpolce během 40. let	56
Závěr	67
Seznam použité literatury a pramenů	69

Úvod

V této práci jsem se zaměřil na formy a projevy proměn společenského života v maloměstském prostředí v první polovině dvacátého století, tj. v období zhruba třiceti let od vzniku Československa. Tato výjimečně dramatická doba svými dějinnými zvraty zasáhla do života celého národa. Několik málo generací tehdejších obyvatel mladého státu zažilo během let 1918-1948 v naší společnosti dosud nevídanou změnu poměrů. Ve své práci se ptám, jak razantně se tyto změny promítly do života občanů města Humpolce.

Velké dějiny bývají většinou psány z pohledu mocenského centra. Války, krize, revoluce a další velké a převratné události dějin se obvykle projevují nejvíce v sídlech politické moci, ve velkých, ekonomicky a politicky významných městech a proto jim i z pohledu center bývá věnována pozornost. V předkládané práci se však pokusím zachytit, jak se tyto velké společenské změny projeví v životě malého města na periferii. Pro svoji případovou studii jsem si vybral město Humpolec v první polovině dvacátého století.

V následujících kapitolách si budu všimnout různých trendů života v městském prostředí, budu se zabývat změnami v životním stylu, jejich přijímáním z velkých center a podobou jejich přijetí v malém městě na konkrétním příkladu. Vycházím z prací historiků a sociologů, které byly věnovány studiu životního stylu a fenoménu volného času v moderní společnosti a na jejich základě předpokládám, že se v malém městě opakují, respektive přebírají, určité dobové vzory, které do lokální (periferní) společnosti přichází zvenčí a jsou ovlivněny širší společenskou situací.

Humpolec však během sledovaného období nepůsobí pouze jako okrajová oblast mezi Prahou a Brnem. Zároveň v roli okresního města funguje i jako centrum svého okolí. Centrální nebo periferní funkce Humpolce tu proto nestojí proti sobě, jdou spíše ruku v ruce a navzájem se doplňují. Projevů těchto funkcí si budu v průběhu práce také všimnout. Společenský život byť malého periferního města nutně musí být ovlivňován a měněn zvenčí. Samotné periferní město tak působí jako centrum dalšího rozšiřování recipovaných vzorů.

Tuto hypotézu o přenosu kulturních vzorů v moderní společnosti z velkých center do maloměstského prostředí budu v průběhu práce prověřovat na příkladu společenského života jednoho malého města – Humpolce. Na závěr bych se chtěl pokusit podobu těchto změn společenského života na horizontu sledovaného období

charakterizovat a zkušenosti Humpolce zobecnit. Není pochopitelně možné zachytit všechny aspekty a projevy městské společnosti. S pomocí hlavních dobových pramenů k dějinám města se proto zaměřím na nejdůležitější trendy společenského vývoje v perspektivě (malo)městského prostředí a budu zjišťovat, jak žila jeho společnost uprostřed odlehle Vysočiny, jak byla uzavřená či otevřená, jak vnímala a přijímala vnější vlivy a v jaké míře se tyto vlivy projevovaly a zda byly dostatečně patrné.

1. Prameny a literatura

1.1. Prameny

Prameny k dějinám Humpolce první poloviny 20. století se svojí povahou dělí na nevydané písemnosti a na tištěné publikace a periodika.

Z archiválií je nejdůležitějším pramenem městská kronika, která je kromě městského Muzea Dr. Aleše Hrdličky a Státního oblastního archivu Pelhřimov k dispozici také v elektronické podobě na internetových stránkách Městského úřadu Humpolec. Pro sledované období jsem využil 8 svazků z období let 1895-1957¹, jejichž jádro tvoří zápisy Josefa Kopáče a Bohumila Myslivečka.

Ředitel obecné a měšťanské dívčí školy v Humpolci Josef Kopáč (narozen 1866) vedl pamětní knihy města Humpolce v letech 1912-1941. Kopáčovo působení ve veřejném životě města bylo velice čilé, byl předsedou *Musejní společnosti pro okres humpolecký* a zároveň také plodným autorem mnoha různých příspěvků k dějinám a národopisu Humpolecka, které během první poloviny 20. století pravidelně publikoval v místních i regionálních periodikách. Kronikář si proto ve svých zápisech všímá nejen běžných, statisticky zachytitelných záležitostí (rozpočet, statistika obyvatelstva a výstavby, počasí apod.), ale podává i velice plastický obraz života města, zaznamenává kulturní události a sociální záležitosti a z dnešního hlediska poskytuje poměrně komplexní pohled na tehdejší život a fungování města. Kopáč výběrem a formulací svých zápisů umožňuje rekonstruovat obraz života města i v jeho nehmotných sférách (kultura, spolky, volný čas ...). V kronice kombinuje pohled na město „zevnitř“ (tj. reflexe výhradně humpoleckých, mnohdy i marginálních, záležitostí) se zachycením celospolečenské, respektive celonárodní situace. Zachycuje důležité momenty tehdejších sociálních a hospodářských dějin, jak na město působily (především otázku německého etnika, poválečné krize a nezaměstnanosti, rozvoj masové meziválečné kultury, dopady světové hospodářské krize apod.) a dává je do souvislosti s celozemskou situací. Kopáčovy zápisy v kronice tedy nabízejí i jakýsi „nadregionální“ pohled na Humpolecko.

Kopáčovým pokračovatelem v letech 1941-1956 je JUDr. Bohumil Mysliveček (narozen 1876), tajemník Okresního úřadu Humpolec během První republiky a následně

¹ Konkrétně jde o *Kroniku města Humpolce* z let 1895-1929, 1930-1936, 1937-1941, 1941-1944, 1944-1945, 1945-1947, 1947-1949 a 1949-1957.

i v době Protektorátu. Mysliveček navazuje ve způsobu vedení kroniky na svého předchůdce, jako vysoký okresní úředník se však na rozdíl od učitele Kopáče zaměřuje více na konkrétní události spojené s chodem města a okresu. Často tak například odkrývá různé souvislosti politického a hospodářského života regionu a reflektuje také dopady různých úředních rozhodnutí na praktický život města. To, že se společenským a kulturním záležitostem věnuje především v prvních letech své kroniky v daleko menší míře, než činil Kopáč, lze pak vysvětlit prostým faktem, že v době války nebylo tolik příležitostí k zaznamenání společenského života. Naopak od konce války jsou jeho záznamy, podobně jako předtím u Kopáče, barvitou reflexí místních i celospolečenských událostí během rušné poválečné doby.

Zatímco Kopáč se výborně orientuje v životě humpolecké společnosti, Mysliveček naopak zná detailně její vnitřní fungování na úrovni různých městských institucí. Oba vzájemně se doplňující pohledy pak, s pomocí dalších primárních pramenů, vykreslují poměrně komplexní obraz života Humpolce v první polovině 20. století.

Těmito dalšími prameny jsou především archiválie umístěné v SOA Pelhřimov ve fondu Okresního úřadu Humpolec, konkrétně písemnosti ze složek týkajících se kulturních záležitostí (Zápisy schůzí kult. odboru, Katastr spolků, Kulturní záležitosti jednotlivých spolků, pro období Protektorátu potom i Katalog presidiálních spisů). Jde převážně o spisový materiál, dosud úplně nezpracovaný, neboť mezi spisy se tu často mísí také různé pozvánky, plakáty a oznámení, týkající se veřejného působení městských institucí. Nejčastějšími a pro zachycení společenského života zároveň nejdůležitějšími materiály jsou různé zprávy ze schůzí a akcí spolků a dalších veřejně činných institucí, žádosti o povolení samotných akcí a odpovědi na ně, v podstatě záznamy o komunikaci mezi institucemi veřejného života a úřady a o působení úřadů na společenský život města vůbec. Podle četnosti spisů k různým institucím lze pak v návaznosti na zmínky v městské kronice vysledovat jejich aktivitu a také důležitost jejich postavení ve městě.

Z archiválií nakonec nelze opomenout ani kroniky jednotlivých městských spolků, které nám podávají svědectví o členské základně, o formách svého působení a o prostředí, v němž fungovaly. Jsou to především kroniky Sokola, Divadelních ochotníků a Zpěváckého spolku Čech a Lech jako tři nejdůležitějších humpoleckých spolků. Tyto kroniky jsou uloženy v humpoleckém muzeu.

Vedle archiválií jsou dalším důležitým pramenem k dotvoření obrazu Humpolce různá místní periodika, z nichž nejdůležitějším je „*Zálesí - Vlastivědný sborník Humpolecka*“. V tomto měsíčníku byly pravidelně publikovány vedle příspěvků k dějinám a národopisu Humpolecka. také různé informace a pozvánky týkající se společenského života (zprávy o činnosti spolků, zprávy o uskutečněných i chystaných společenských akcích, programy různých, kina, divadla...). *Zálesí* tak zachycuje momentální společenské dění v tehdejší městi a podává živý a barvitý přehled o kulturních událostech. Za zmínku stojí ještě *Vlastivědný sborník Pošumavské jednoty Východ*, který se o životě a historii Humpolce během První republiky několikrát zmiňuje.

Propojení svědectví úředních spisů, městských a spolkových kronik a také dobových kulturních tiskovin nám tedy umožňuje rekonstruovat nejen podobu společenského života Humpolce, ale zároveň i jeho prožitek a vnímání ve společnosti tehdejšího Humpolce. Jsme proto schopni zachytit život města nejen zevnitř, z hlediska jeho vnitřních procesů a dějů, ale také navenek, jako součást určitého regionu, potažmo i v celozemském kontextu.

Na závěr bych rád poznamenal, že pramenů k dějinám Humpolce v první polovině 20. století je poměrně dost, jsou však nerovnoměrně zaměřeny na jednotlivé aspekty tehdejší městské společnosti a proto je nezbytná jejich vzájemná kombinace. Archivní materiál navíc stále čeká na podrobnější utřídění, což v něm velmi komplikuje orientaci.

1.2. Literatura

Literatura k tématu je dvojí povahy. Jednak jsou to tematicky poměrně vyhraněná díla regionálních badatelů, dále pak také obecnější literatura syntetické povahy. Využití obou druhů literatury umožňuje zasadit vývoj Humpolce do širšího kontextu a zachytit tak jeho specifika ve větších dobových souvislostech.

K nástinu obecných (celozemských) dějin sledované doby jsem použil především trojdílnou syntézu Zdeňka Kárníka *České země v éře První republiky*, z níž jsem čerpal obecný nástin sociální a částečně i politické situace před druhou světovou válkou. Tato syntéza předkládá základní, ale dosti podrobný pohled na československé dějiny, všímá si navíc různých společensko-kulturních aspektů (vliv medializace společnosti, rozvoj

masové kultury, sociální pnutí uvnitř republiky apod.). O podobnou, avšak mnohem stručnější syntézu se pokusila také Věra Olivová ve svých *Dějínách první republiky*, kde se poměrně obsírně zabývá sociální problematikou tehdejšího obyvatelstva. Pro charakteristiku života v období Protektorátu se nabízejí *Dramatické i všední dny Protektorátu* autorské dvojice Jan Gebhart-Jan Kuklík, které přináší pohled „zezdola“, z pozice každodenního života, tak jak byl obyvatelstvem Protektorátu vnímán. Autoři popisují vývoj a zásadní zlomy v životě válečné společnosti, problematiky se chápou převážně skrze primární prameny, jejichž komparací a syntézou dostávají obecnější závěry platné pro život v atmosféře neustálého, především psychického, teroru ze strany okupační moci. Dále je k dispozici *Česká kultura a okupace* Františka Červinky, která se obecně zabývá spíše úředním působením okupační represe (germanizace, cenzura, zákazy činnosti...) na českou kulturu a společenský život, přistupuje k problému tedy z hlediska charakteristiky působnosti represí a jejich dopadu na různé oblasti české kultury. Ač jde o záznam autorových přednášek (čili vlastně sborník esejů na dané téma), jednotlivé kapitoly zaznamenávají konkrétní tendence ve vývoji české kultury pod vlivem okupačních normativ. Problémy a procesy Červinka popisuje především na konkrétních případech odrážejících obecnější situaci na institucionální a správní úrovni fungování kulturního a společenského života během války. Sociální situací v poválečném období, po únorovém převratu a v padesátých letech velice podrobně popisuje první díl publikace Karla Kaplana *Proměny české společnosti (1948-1960)*. Autor se zde zabývá především změnami sociální stratifikace vyvolané novým politickým režimem, proletarizací společnosti a jí vyvolanými dopady na život občanů v Československu. Zdůrazňuje především převratnou roli února 1948 a poukazuje na diskontinuitní momenty ve vývoji nové společnosti. Podává obraz nové doby, která je charakteristická především svou orientací na masy, což se nejviditelněji projevilo právě ve společenském životě a kultuře nového režimu.

Regionální literatura sice není příliš rozsáhlá, zabývá se však určitými jednotlivými tématy poměrně do hloubky. Dobový pohled na společenský život během dvacátých a třicátých let přináší významný regionální autor 1. poloviny 20. století, Oldřich Kocián, v publikaci *Pohledy do života soukenického Humpolecka*. Dílo, tvořené převážně z autorových příspěvků do různých regionálních časopisů vycházejících na Vysočině během 30. let, se zabývá regionální kulturně-společenskou situací meziválečné doby. Kocián zachycuje především působení spolků na život města za první republiky, hodnotí jejich význam a přínos regionální kultuře. Odráží proto různé

tendence ve vývoji společenského života během První republiky, všímá si přejímání a uplatňování nových vzorů životního stylu a lze ji využít jako pramen k porovnání se situací během války, kdy pomůže vykreslit rozdílný charakter tohoto vývoje.

Z předválečných autorů byl kromě Kociána nejplodnější Antonín Pustina. Kromě toho, že působil jako kronikář Zpěváckého spolku Čech a Lech, sepsal nepublikované analistické dílko *Záznamy událostí z první a druhé světové války*, kde bez větších souvislostí chronologicky zachycuje jednotlivé události válečných let v Humpolci a okolí. K válečnému tématu se vrací i v publikaci *Odboj a obsazovací boje na Humpolecku*. Jak sám název napovídá, autor se věnuje především detailnímu popisu ilegální odbojové činnosti a závěrečným ozbrojeným střetům v květnu 1945. Události zaznamenává opět chronologicky, zabývá se jednotlivými záležitostmi, které výrazněji zasáhly do života města a měly bezprostřední dopad, nyní už i ve vzájemných souvislostech. Život za války zachycuje v reflexi protektorátních represí, které každodennost malého města ovlivňovaly. V protikladu k tomu zde autor popisuje také odbojovou činnost v Humpolci a okolí, do které se velkou měrou zapojily právě spolky, respektive jejich aktivní členové. Pustinova práce tyto aktivity popisuje s krátkým odstupem po konci války (vydána 1947), jsou tudíž zachyceny v úzkých souvislostech v prostředí tehdejšího Humpolce. Sám autor tedy odráží postoje a myšlení společnosti, které se tyto události do určité míry dotkly, což přináší s odstupem doby dnešnímu čtenáři možnost jiného pohledu, pohledu „zevnitř“ a nabízejí se díky tomu možné nové souvislosti. Jako pomyslná syntéza Pustinova díla a zároveň reflexe jeho života v Humpolci působí dosud nevydaný rukopis *Z mých pamětí – Kronika města Humpolce a okolí*. V tomto obsáhlém díle se autor zabývá hlubší historií Humpolce se zaměřením na první polovinu 20. století. Všímá si humpolecké společnosti a jejich vnitřních změn během různých úseků nedávných dějin. Zachycuje tak např. první projevy konzumní kultury ve dvacátých letech, hodnotí společenskou situaci za Protektorátu a zaznamenává také (dis)kontinuitu vývoje poválečných let. Události reflektuje jak z perspektivy vlastních vzpomínek a prožitků, tak prostřednictvím různých statistik, úředních a polouředních záznamů. Pustinovo souborné dílo tak nabízí zajímavou a zasvěcenou kombinaci memoárů a historického bádání.

Ze současných autorů se problematice společenského života Humpolce nejvíce věnuje významný regionální historik Jiří Rychetský, a to už téměř padesát let. V oblasti kultury a společenského života věnoval svou pozornost především organizaci Sokola, když roku 1968 jako editor vydal sborník *100 let humpolecké tělovýchovy*, v níž kolektiv

autorů uceleně zaznamenává historii tohoto spolku. Práce je podpořena jak osobními vzpomínkami členů tehdejšího spolku, tak i rozsáhlým studiem archivního materiálu, ať už z provenience správních orgánů, nebo samotné sokolské organizace. Podobně se o několik let později Rychetský věnuje i Sboru dobrovolných hasičů, k jehož výročí vydal jeho historii. Svě badatelské výsledky na poli kultury a společenského života Rychetský shrnuje v syntetizující práci *Humpolec - 800 let trvání a tradic*, kde podává obraz města jako důležitého oblastního centra správního, hospodářského, ale především kulturního centra. Ač je toto dílo víceméně shrnující, poskytuje dobrý přehled o společenské situaci Humpolce v různých obdobích jeho vývoje, s důrazem na dlouholetou tradici kulturní - spolkovou. Rychetského badatelské objevy k tématu kultury a života Humpolce (především za okupace) jsou často uveřejňovány také jako články v místním kulturně-spoolečenském měsíčníku *Zálesí* (respektive *Humpolecký zpravodaj*). Ze všech regionálních prací jsou právě jeho díla pro poznání společenského života a historie spolků nejdůležitější a mají pro kulturní historii regionu nezastupitelný význam.

Okrajově pro svou práci využívám také články Oty Meda, Oktaviána Strádala a Františka Kryštůfka, oblastních badatelů s tematickým zaměřením na činnost humpoleckých spolků během 20. století. Výzkum prováděli především do hloubky jednotlivých spolků, se zaměřením na určitou dobu nebo jev (např. okolnosti uvedení některých her ochotníky během okupace), bez větších celospolečenských souvislostí. Jejich přístup je spíše mikrohistorický, detailně však, především díky dobré orientaci v archivech jednotlivých spolků a osobní účasti, popisují zásadní momenty historie spolků. Strádal a Kryštůfek jsou navíc autory Kroniky divadelních ochotníků, výše zmiňované v souvislosti s prameny.

Celkově lze tedy říci, že obecně se sociálními tématům v době První republiky, Protektorátu i po komunistickém převratu naše historiografie věnuje dosti zešíroka, a to především po roce 1989. Přispívá k tomu z dnešního pohledu nesporná atraktivita dramatických momentů našich dějin, stejně jako snaha zachytit změny, kterými moderní česká společnost prošla.

Na regionální úrovni je toto téma také hojně probíráno, neboť je atraktivní hlavně vzhledem k dlouhé tradici Humpolce jako kulturního a společenského centra regionu i díky pevné pozici, kterou si nejdůležitější humpolecké spolky během svého působení ve společenském životě malého města vytvořily.

2. Společenský život a zábava v městském prostředí

V této části práce se pokusím vymezit tři základní pojmové okruhy, do kterých svoji práci zasadím. Jde o pojmy *společenský život*, *volný čas (zábava)* a *městské prostředí*. Pro téma, které jsem zvolil, je zásadní nejen tyto pojmy definovat, ale také mezi nimi nalézt souvislost a navzájem je zapojit do určité rámcové definice, která by jasně vymezila pole bádání. Tato definice je také nezbytná pro určení metodologického východiska. Otázka společenského života je totiž velice široká a ve spojení s městským prostředím, které zahrnuje mnoho různých aspektů života, může vytvořit značně nepřehledný terén pro výzkum. Je tedy nutné všechny pojmy navenek co nejostřeji vymezit a tím si předem přesně vytyčit oblast zájmu a také stanovit metody, jimiž bude definovaný okruh zkoumán.

Společenský život jako pojem s jistou historickou relevancí může být definován v několika rovinách. Je to soubor nejrůznějších kulturních, ekonomických, sociologických a dalších procesů, které se odehrávají uvnitř určité společnosti, v našem případě v malém městě. Zdůrazněním jednotlivých procesů se dobereme k užšímu vymezení širokého tématu společenského života. Co se týče kulturních aspektů, tedy vytváření hodnot, symbolů, vzorů nebo způsobů života v městském prostředí, lze pojetí společenského života zúžit na volnočasové aktivity městského obyvatelstva, městské společnosti. Tyto aktivity mohou mít pochopitelně nejrůznější charakter a jejich variace mohou dosáhnout nekonečného počtu možností. Proto je zde třeba využít také sociologickou definici *volného času* a činností v něm zahrnutých, která pomůže tyto aktivity rozlišit ve své podstatě podle jejich vnitřních znaků, neboť navenek se mohou jevit jako stejné, se stejnou výpovědní hodnotou pro zvolené téma. Sociologie navíc umožňuje je nejen rozlišit podle jejich kvalitativních znaků, ale také je vymezuje vůči sobě samým, dává je do vztahů a souvislostí, což je obzvláště důležité pro sledování procesů přebírání kulturních vzorů a jejich aplikace v dané společnosti.

Pojem *volného času (zábavy, z angl. „leisure“)* jako oblast pro seriózní výzkum je v historiografii prvkem poměrně novým, neboť jeho definice pro užití na poli historického bádání vychází ze sociologie a její metodologie a terminologie. Zvýšený zájem o témata jako je společenský život, participace jedince v kolektivu, individuální život společnosti apod. souvisí s novými přístupy a metodami historické vědy 20. století, s důrazem kladeným na hospodářské a sociální dějiny vycházejícím z francouzského a německého prostředí od počátku století. Tyto nové metody čerpaly v

duchu interdisciplinárního pojetí z širokého okruhu společenských věd (sociologie, antropologie, psychologie, ...), ale také geografie nebo ekonomie.

Sociologická věda se o fenomén volného času zajímá hlouběji zhruba od 50. let, kdy především ve Velké Británii, Francii a USA vznikla snaha o soustavnější a hlubší poznání struktury a procesů probíhajících v tamní společnosti v souvislosti s politickým děním. Nejen poválečná krize a dekolonizace vyvolaly na Západě rychlé a převratné společenské procesy, které bylo nutno hlouběji analyzovat. Z této všeobecné a hluboké sociologické analýzy vzešlo mimo jiné také studium volného času jako jednoho z rozhodujících prvků v životě společnosti.

Prvotní definice volného času měla negativní charakter, tzn. vymezovala se vůči jiným, ustáleným sociologickým pojmům, nejčastěji vůči práci a pracovnímu procesu, na který byl v sociologickém bádání vyspělých industriálních zemí kladen důraz již od konce 19. století a jehož jednotlivé aspekty byly v odborné literatuře důkladně rozebrány. Bylo tudíž nasnadě nastavit rodící se sociologické definici volného času zrcadlo v podobě pojmu práce. Starší sociologické slovníky měly ve zvyku uvádět, že volný čas „spočívá ve svobodě od výdělečné činnosti“. Charakterizovaly ho tedy jako „čas mimo práci a další nezbytné aktivity“². Až do 70. let 20. st. byl proto volný čas sociology chápán převážně ve vztahu k pracovnímu procesu, jako náplň aktivit určitého časového úseku dne, který jedinci zbude po vykonání všech dalších nezbytných činností, zejména pak práce³. Toto negativní vymezení mělo však svá úskalí. Práce se stala určujícím kritériem volnočasových aktivit, což značně omezilo pole bádání, neboť některé součásti volného času vůbec nereflektovala⁴.

Od 70. let 20. století proto začali sociologové rozlišovat volnočasové aktivity spíše kvalitativně a v pozitivní rovině. Jako první představil definici podle těchto kritérií francouzský sociolog a filozof Joffre Dumazedier, podle něhož jsou

² H. P. FAIRCHILD (ed.), *The Dictionary of Sociology*, New York 1944.

³ Takto vymezoval volný čas např. americký sociolog Max Kaplan (*Leisure in America, New York 1960*), který zdůraznil sociologický protiklad práce jakožto normované hospodářské funkce a volného času jako souboru dobrovolných společenských kontaktů, které je možné navazovat dle libosti, ale mimo vlastní proces práce.

⁴ Šlo např. o problematiku ziskovosti či neziskovosti různých aktivit, u kterých se obtížně oddělí „normovaná“ a „dobrovolná“ složka (např. domácí práce ve volném čase). Do výzkumu byli navíc zahrnuti jen pracující, nikoliv děti, důchodci a nezaměstnaní. Jak se v několika posledních dekáдах ukázalo, volný čas nelze oddělit také od vzdělávání (jako je návštěva zájmových kurzů, muzeí...), náboženství (svátky, rituály...) nebo samotného pracovního procesu.

základními znaky volného času relaxace (fyzická i psychická), rozšiřování a prohlubování poznatků jedince a v neposlední řadě jeho spontánní sociální participace⁵. Z této definice tedy vyplývá, že volný čas jako významný sociologický činitel představuje: 1) možnost zbavit se únavy z práce; 2) vytržení, „útěk“ z každodenní nudy způsobené vykonáváním omezených a rutinních, zejména pracovních, úkonů a úkolů; a konečně 3) umožňuje jedinci překročit dominantní hodnoty civilizace a vlastními tvůrčími silami je spoluvytvářet a rozšiřovat. Tento pohled na volný čas klade důraz na osobní svobodu jedince uprostřed společnosti bez ohledu na jeho postavení v jejím rámci⁶. Následně také umožňuje podrobnější klasifikaci volnočasových aktivit⁷. Volný čas je takto chápán v první řadě jako prostředek hledání identity jak jedince, tak obecně celé společnosti. Tato definice tudíž klade větší důraz na poznání vazeb a vztahů mezi individuem a kolektivem ve zkoumaném vzorku společnosti. Tento vzorek je proto nutné nejprve poznat a charakterizovat v širších sociologicko-demografických kategoriích, jako je např. věk, pohlaví, společenské postavení (vzdělání, zaměstnání), případně národnost a náboženské vyznání.

Pohled na volný čas skrze různé sociologické kategorie nabízí Stanley Parker v knize *The Sociology of Leisure* (London 1976), kde klade kromě primárního rozlišení věku a pohlaví důraz na pět základních kategorií: rodina, vzdělání, práce, materiální prostředky a náboženství. To znamená, že teprve až poté, co si badatel stanoví pokud možno co nejpřesnější obraz prostředí zkoumané společnosti v širších souvislostech, může přikročit k analýze vnitřních procesů, v tomto případě volnočasových aktivit, hlavně z hlediska kvalitativních kritérií.

S ještě širším pojetím volného času přichází v posledních letech britský historik Peter Borsay ve své knize *A History of Leisure* (New York 2006). Borsay k Dumazedierově definici připojuje další 3 podstatné kvalitativní znaky, které lze vysledovat u všech aktivit volného času. Tyto faktory označuje jako *symbol*, *hru* a

⁵ Joffre DUMMAZEDIER, *Toward a Society of Leisure*, London 1967

⁶ V tomto duchu uvádí např. americký sociolog Robert Havighurst fakt, že jedinci různého věku, pohlaví i sociálního postavení mohou prostřednictvím volného času získat srovnatelné hodnoty, ač samotná náplň aktivit může být rozdílná.

⁷ Např. rozdělení na tradiční a komerční formy (zaměřeny na komunitu a rodinné prostředí či praktikovány na individuální bázi, podle závislosti na fyzických, psychických i ekonomických možnostech,...), na aktivní a pasivní formy (podle míry determinace vnějšími institucemi, podle povahy vazeb ve vztahu jednotlivce a kolektivu), apod.

„jinakost“ (případně alteritu)⁸. Faktor symbolu představuje moment určité reprezentace či sebe prezentace, vytvoření obrazu, stereotypu či fenoménu toho, kdo aktivitu provozuje nebo se na ní jinak podílí. Hrou je míněno vytváření imaginární reality, experimentu a umělého prostředí. Mezi faktory „jinakosti“ patří specifické okolnosti, které jsou pro prožitek volnočasových aktivit také určující. Jedná se o okolnosti, které stojí v protikladu k „normálním“ situacím (např. během dovolené to je moment změny prostředí a vytržení z pracovního procesu).

Tato formulace v podstatě rozšiřuje Dumazedierem zdůrazňované momenty relaxace, úniku z každodennosti a zapojení do širších společenských procesů. Borsay je rozšiřuje o činitele, které vykreslují obraz volného času také navenek, nikoliv pouze v rovině vnímané přímým účastníkem, v rovině vlastní identity jedince. Tento přístup se jeví jako zvlášť důležitý při zkoumání společenského života a jeho jednotlivých složek, které patří jednak časově, ale také náplní, mezi způsoby trávení volného času. Jak už bylo tedy uvedeno výše, sociologicky vymezený volný čas (a jeho vnitřní procesy) umožní orientovat se ve spleťtých zákoutích společenského života ve světle volnočasových aktivit. Zejména Borsayova charakteristika a přístup k volnému času usnadňují a objasňují pohled na vlivy a vzory, které přicházejí do lokální společnosti zvenčí, jsou recipovány a posléze se v ní uplatňují. Ač je tedy zřejmé, že formální znaky volnočasových aktivit jsou poměrně složitě formulovatelné, neboť velkou roli zde hraje prvek individuálního působení jedince, jejich správná interpretace nám umožňuje přesnější určení a rozlišení těchto aktivit a zjednodušuje metodologický přístup.

Jak říká Borsay, je zřetelné, že charakter místa vyplývá z jeho vztahu k okolí. Tím se dostáváme ke stanovení třetího pojmu, kterým je *městské prostředí*. Samotné město lze chápat v mnoha různých souvislostech, od čehož se pak také odvíjí způsob výzkumu. Město představuje relativně velké, husté a stálé osídlení společensky různorodými individualitami. Pro městský způsob života jsou obvykle určující tři hlavní znaky: velký objem a hustota populace a její sociální heterogenita. Proto je přístup k tomuto prostředí obtížnější než k jiným-menším entitám. Pokud jsem výše nastínil sociologickou definici společenského života a volného času, podobný přístup lze uplatnit i v případě města. Sociologie chápe město-urbanismus ve třech rovinách, a to v rovině materiální, sociální a kulturní:

1/ město jako konkrétní fyzická struktura zahrnující populační základnu, technologie a

⁸ V originále *Symbol, Play, "The Other"* (Peter BORSAY, *A History of Leisure*, s. 6-8).

ekologický řád;

2/ město jako systém sociální organizace zahrnující charakteristickou sociální strukturu a typický vzor sociálních vztahů;

3/ město jako soubor postojů a idejí a konstelace hodnot zapojených do typických forem chování kolektivu.⁹

Spojením těchto přístupů se dobereme pohledu na město jako na určité „jeviště společenského dramatu“, jak o něm hovořil americký urbanista Lewis Mumford.¹⁰ Pro Mumforda je město především společenskou institucí, na jejíž půdě se odehrávají nejrůznější interakce a procesy, které tak umožňují vznik, vzájemné výměny a uchování společenských vazeb. Primární pro výzkum jsou tedy tyto vazby a procesy, přičemž fyzická organizace (charakterizovaná Wirthem v bodě 1) má být chápána až jako jejich důsledek.

Město tedy, již ze své podstaty odlišné od venkova, umožňuje svým obyvatelům širokou škálu nejrůznějších sociálních interakcí. Například s rostoucí populací se zvyšuje její vnitřní diferenciací a ač se fyzický kontakt stává užším, společenské vazby se naopak rozvolňují. Ruku v ruce s tímto procesem však jde opačná potřeba vyvolaná zevnitř společnosti, potřeba užších vazeb, což se v důsledku může projevit třeba ve větší snaze o participaci na koncepci města. Analyzovat a vysvětlovat podobné procesy je však především úkolem sociologie, a proto bych se do jejich hlubšího rozboru nerad pouštěl a ani to není cílem mé práce.

Společenský život města je pro mou práci tudíž, zjednodušeně řečeno, definován jako souhrn aktivit volného času tráveného v městském prostředí, v prostředí, které má své specifické funkce a distinktivní znaky vůči svému okolí, a ty se tudíž do podoby společenských aktivit zákonitě promítají. Tyto městské funkce a znaky mohou mít samozřejmě nejrůznější podobu a mohou se projevovat v nejrůznějších aspektech, které mohou být v širším historickém vývoji určeny např. politicky, geograficky nebo ekonomicky, neboť každé město má své specifické podmínky vývoje a existence v určité historické době. Mojí snahou je především charakterizovat působení města jako zdroje a prostoru společenského života a městského životního stylu, rozlišit v něm vlivy

⁹ Podle Louis WIRTH, *Urbanism as a Way of Life*, 1938, in: *Richard T. LeGates, Frederic Stout (eds.), The City Reader, New York 2000*, s. 97-105.

¹⁰ Lewis MUMFORD, *What is a City*, 1937, in: *The City Reader*, s. 92-96.

periferního a centrálního působení a jednotlivé společenské či kulturní trendy během proměny období od 20. do 50. let 20. století sledovat.

V následující kapitole se budu proto věnovat konkrétní situaci Humpolce, malému městu na Vysočině, městu mezi centrem a periferií, během složité a proměnlivé doby první poloviny dvacátého století. Rámcově se dotknu i období předcházejícího, zhruba od poloviny 19. století, kdy se toto specifické postavení Humpolce formovalo.

3. Humpolec v kontextu vývoje Vysočiny a jeho specifika

3.1. Vývoj Humpolce od konce 19. století

Abychom pochopili kořeny vývoje Humpolce během první půlky 20. století, respektive v době zhruba mezi roky 1918 – 1950, je nutné obrátit pozornost o několik desetiletí zpět, až do druhé poloviny 19. století. Tato doba byla z hlediska Humpolce i celé Vysočiny klíčová pro další vývoj v námi sledovaném období, neboť naznačila základní rysy dlouhodobě rozdílného vývoje oblastí Českomoravské vrchoviny v porovnání se zbytkem českých zemí, ale i mezi samotnými oblastmi navzájem. Níže se proto pokusím nastínit vývoj Humpolce v kontextu celého regionu Vysočiny již od 19. století.

Byla to zejména průmyslová revoluce, která po polovině století bouřlivě zasáhla většinu Čech, Moravy a Slezska a razantně počala měnit jejich charakter. Příklady rozvoje velkých měst jako Praha nebo Brno, ale i průběh a dopady industrializace na severní Moravě či v severních a západních Čechách, nám jasně naznačují, jak podstatné byly tyto události v celozemském vývoji. S industrializací je v městském prostředí spojen zejména fenomén urbanizace, který měnil dosud venkovské agrární kraje na oblasti s velkými industriálními centry.

Tyto různorodé procesy tak měly nutně dopad na život měst a jejich okolí. Před první světovou válkou, kdy už byla úspěšně (i když do různé míry) industrializována většina regionů českých zemí, tudíž prodělala mnohá česká i moravská města převratný vývoj a změnu svého charakteru navenek i uvnitř. Změnil se charakter osídlení, podíl venkovského obyvatelstva se snižoval, naopak se rozrůstaly městské periferie a průmyslové čtvrti, měnila se sociální skladba městského obyvatelstva a změna nastávala také v mnoha dalších jevech městského života zemí Koruny české.

Tento progresivní modernizační vývoj měl pochopitelně své výjimky. Někde probíhal retardovaně o mnoho let, jinde postupně a s menší dynamikou. Právě k takovým oblastem, kde se převratné změny vyvolané industrializací projeví nejméně, patřila ve druhé půli 19. století i Českomoravská vrchovina. Agrárně-řemeslný ráz výroby, zřetelně převládající beze zbytku na celé Vysočině již od pozdního středověku, přetrval s různými místními výjimkami prakticky až do počátku

20. století. V případě Pelhřimovska a Humpolecka se nejvíce uplatňovali tkalci a soukeníci a Humpolec byl spolu s Pelhřimovem a Pacovem od 18. století na jednom z předních míst ve výrobě sukna v Čechách¹¹. Jak ale konstatuje sociální historička Ludmila Kárníková, autorka významné syntézy z oblasti českých sociálních dějin *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, „řemeslnická města byla na Českomoravské vrchovině mnohem izolovanější, ve větším protikladu k chudému zemědělskému okolí a pokusy o zavádění strojové výroby navíc narážely na odpor cechů“¹². Během průmyslové revoluce a následné industrializační vlny v českých zemích tak „stagnaci a úpadek některých starších průmyslových odvětví (např. městské soukenictví na Českomoravské vrchovině) a to, že zde nevznikla ve větším měřítku průmyslová výroba nová, zavinila v nemalé míře dopravní a obchodní izolovanost“¹³. Dalším geograficky nepříznivým faktorem byl také nedostatek nerostného bohatství, který zabránil vzniku relativně samostatných dopravně-průmyslových center na novém moderním základě¹⁴.

V průběhu druhé poloviny 19. století tak můžeme souvisle sledovat postupující úpadek téměř všech starých prosperujících textilních měst Vysočiny. Pokud srovnáme vývoj počtu obyvatel větších center Vrchoviny během let 1850-1880, zjistíme, že úpadek postihl v relativní míře a ve srovnání s průměrným růstem ostatních měst Čech a Moravy kromě Jihlavy nejvíce Pelhřimov a Jindřichův Hradec¹⁵ (nárůst pouze o necelou pětinu), z menších měst pak také Chotěboř, Polnou, Počátky či Pacov (nárůst zhruba o desetinu). Naopak vysoký růst, téměř 40 %, zaznamenává do 80. let Velké Meziříčí a Třebíč. Zmíněná Jihlava byla ze všech uvedených měst v nejhorší situaci. Jako hlavní centrum Vysočiny, „staré největší město cechovní soukenické výroby“¹⁶ a do poloviny 19. století také třetí největší město českých zemí zaznamenávala po roce 1850 strmý

¹¹ kol., *Pelhřimovsko ve dvacátém století*, OÚ a Okr. Muzeum Pelhřimov 2000, s. 70.

¹² Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1918*, Praha 1965, s. 95.

¹³ Tamtéž, s. 181.

¹⁴ Tamtéž, s. 181. V této souvislosti zmiňuje autorka železniční dráhu jako určitou možnost odbourání izolovanosti oblasti, zároveň však konstatuje, že Rakouská severozápadní dráha Vídeň–Kolín přes Jihlavu a Německý Brod postavená v 70. letech již byla vybudována pozdě, v nepříliš příhodné době a prostřednictvím této trati už nebylo možno konkurovat rozvinutým centrům. Pro představu uvádím, že jednosměrná trať Humpolec–Německý Brod byla otevřena až v roce 1894.

¹⁵ Jindřichův Hradec řadí Kárníková mezi výrobní centra Vysočiny zřetelně pro hospodářský a tržní okruh, který měl Hradec shodný s městy z Vysočiny. Geograficky a správně však náleží do jihočeské oblasti.

¹⁶ KÁRNÍKOVÁ 1965, s. 183.

úpadek. Během let 1857-69 vzrostl počet jejích obyvatel pouze o 10 %, v letech 1869-1880 jako důsledek hospodářské krize byl růst dokonce jen 6 %.

Ve světle těchto čísel se pak může jevit růst Humpolce a Německého Brodu o 1/3 jako poměrně vysoký a dokládá, že okrajové oblasti na české i moravské straně Vysočiny nebyly po polovině 19. století postiženy takovou mírou stagnace jako jádro. V případě západních regionů, které nás zajímají nejvíce, to lze přičíst jistě výhodné poloze (vznikající železnice, obecná orientace spíše na Čechy) a probíhajícímu rozvoji (v případě Německého Brodu), dále také stabilním a výkonným, ač technologicky zaostalým, výrobním odvětvím (textilnictví Humpolecka).

Určitá hlubší obecná krize bez rozdílu mezi regiony či podle orientace výroby zasáhla celou Vysočinu až během následného období 1880-1910, které se neslo ve znamení „útěku z venkova“, vynuceného agrární krizí 80. a 90. let, jež způsobila masový odchod agrární venkovské chudiny za lépe placenou práci v blízkých centrech¹⁷. Tento jev se rozšířil téměř na celé jižní Čechy a západní Moravu. Roli několika větších měst Vysočiny jako center velkých řídců osídlených a dále se vysídlujících oblastí, charakterizuje Kárníková jako „kontrast depopulace zemědělských krajů a malých městeček s příznivějším vývojem několika velkých měst, v nichž se soustředil zdejší chudý průmysl. Relativně stále menší podíl mezi nimi měla dříve tak významná soukenická města Českomoravské vrchoviny, jejichž vlnářský průmysl v nejlepším případě živořil jako malé a technicky pokulhávající továrničky“¹⁸.

Co se týče konkrétně Humpolce, představoval ještě koncem 70. let 19. století centrum západní části Vysočiny. Jak se však ukazuje po roce 1880 a na přelomu staletí, záhy ho dohání Německý Brod, který se v této době stává novým rychle se rozvíjejícím centrem dopravy (důležitá železniční stanice¹⁹) a zároveň objemné agrární výroby (intenzivní bramborářská oblast). Humpolec (jako centrum „staré“) měl tak po překonání následků zemědělské krize horší podmínky obnovy a rozvoje. Jak je navíc

¹⁷ KÁRNÍKOVÁ 1965, s. 195.

¹⁸ KÁRNÍKOVÁ 1965, s. 265.

¹⁹ Německý Brod se počátkem 70. let 19. století stal důležitou stanicí tzv. Rakouské severozápadní dráhy spojující Vídeň s Kolínem. Podle původních plánů měl být vedle Znojma a Jihlavy dalším velkým uzlem trasy právě soukenický Humpolec, ale plánovaná výstavba dráhy zvedla vlnu odporu početných provozovatelů místních koňských potahů, kteří měli na doručování textilních výrobků prakticky monopol a objemná výroba jim přinášela značné výnosy. Po složitých jednáních byla dráha nakonec vedena přes Německý Brod. Ten se tak díky tomu stal záhy jednou z dopravních a obchodních tepen Vysočiny.

zřejmě z níže uvedené tabulky počtu obyvatel, byl právě Německý Brod po přelomu 19. a 20. století nejdynamičtěji se rozvíjejícím městem Vysočiny.

Výše nastíněný vývoj Vysočiny nám naznačuje vnitřní diferenciaci, ke které během druhé poloviny 19. a počátku 20. století dochází. Vnější vlivy jako průmyslová revoluce, průmyslová a zemědělská krize, zároveň i místní specifika, např. odlehlost regionu, jednostranné zaměření výroby, nízká populace, to všechno byly faktory, které v této době hrály roli ve vývoji Vrchoviny. Vnitřní rozdíly se tedy prohlubovaly zejména mezi rozsáhlým a chudým agrárním venkovem a jejich ojedinělými, a proto důležitými centry v podobě měst s rozvíjejícím se průmyslem. Právě v této době se v jednotlivých oblastech Vysočiny rozhodovalo, která část, které město prokáže životaschopnost a stane se rozkvétajícím centrem, a kterému se nástup zachytit nepodaří a stane se jen jakousi periferií. Humpolec této složité situaci čelil poměrně úspěšně. Nezaznamenal sice takový pokrok, jako sousední Německý Brod, který se po vybudování železnice mezi Kolínem a Vídní překotně rozrostl, svou roli jednoho z center života západní oblasti Vysočiny si však uchoval a jak uvidíme v následující kapitole, po roce 1910 navíc i upevnil.

	1850/51	1880	1890	1900	1910
JIHLAVA	18 050	22 378	23 716	24 387	25 914
TŘEBÍČ	7 336	9 343	10 802	12 265	13 029
N. BROD	4 548	4 436	5 735	6 526	8 529
HUMPOLEC	4 437	5 412	5 193	5 884	5 838
V. MEZIRŘÍČÍ	4 654	5 623	5 401	5 263	5 314
POLNÁ	4 611	5 309	4 923	5 013	4 526
TELČ	4 047	5 116	4 914	4 618	4 481

Srovnání počtu obyvatelstva textilních měst Vysočiny 1850-1910, podle *Kárníková 1965*, s. 96, 269.

3.2. Specifika Humpolce

3.2.1. Centrum nebo periferie?

Vysočinu, oblast nacházející se na pomezí Čech a Moravy, lze v celostátním kontextu chápat jako periferii. V regionálním kontextu (v prostředí samotné Vysočiny) však zdejší specifické geografické a demografické podmínky s nízkou hustotou nepravidelně rozsetého zalidnění a s vysokým počtem malých obcí umožňují i relativně malým městům stát se lokálním (regionálním) centrem.

Pro téma společenského života Humpolce (a potažmo i bádání o Humpolci obecně) je tedy, jak jsem se pokusil naznačit výše, důležité chápat toto město především jako specifické prostředí, které se během sledované doby stává jednak centrem svého vlastního regionu (okres Humpolec), zároveň je ale také periferií v kontextu celostátním. Právě tento vztah se může stát jedním z východisek při zkoumání lokálních forem společenského života. Nelze však ale opomenout i další místní zvláštnosti vyšlé z výše uvedeného vývoje města, především takřka jednolitě národnostní složení i poměrně vysoký stupeň industrializace. O těchto faktorech se zmíním v dalších podkapitolách.

Po celé sledované období první poloviny 20. století, konkrétně už od roku 1910, plnil Humpolec funkci okresního města²⁰. Díky tomu zaujímal důležité postavení nejen ve správní, ale pochopitelně také v kulturní sféře života. Byl centrem a zdrojem kulturních hodnot pro své okolí, pro okolní obce. Do Humpolce se soustřeďovaly nejrůznější spolky, kulturní instituce či společenské akce, a proto byl vyhledáván jako centrum společenského života a zároveň jako vzor pro přenos trendů životního stylu na venkov. A právě toto je jeden z možných pohledů na Humpolec; můžeme se pokusit zjistit, jak město plnilo funkci centra dané oblasti (okresu). Zároveň však Humpolec plnil i úlohu zcela opačnou – byl periferií, jakýmsi „venkovem“ mimo „velké události“, stejně jako celá Vysočina se svým geografickým umístěním mezi sférami působnosti Prahy a Brna. Fakt, že do Prahy i do Brna je z Humpolce poměrně daleko, se tedy projevuje nejen správně, ale i kulturně, v podobě přejímání vzorů městského života (či životního stylu vůbec), kdy tyto vzory jsou čerpány převážně ze vzdálených vyšších center.

²⁰ Podle vyhlášky Ministerstva vnitra, č. 116 ř. z. ze dne 15. 6. 1910, s platností od 1. 7. t. r. vytvářející v Humpolci okresní hejtmanství, zahrnující politický i soudní okres Humpolec. Do té doby bylo město sídlem okresního soudu, administrativně však spadalo pod politický okres Německý Brod.

Zatímco první nastíněná funkce Humpolce, funkce centrálního města, byla po polovině 20. století (zejména po roce 1960, kdy město přestalo být okresním) velice omezována a dnes již má poměrně úzký okruh působnosti, periferií zůstává Humpolec v celostátním kontextu stále, především díky neměnné geografické poloze. Charakter města jako periferie byl navíc během 2. poloviny 20. století ještě posílen (např. v 70. letech vybudováním dálnice D1, rychlejším růstem okolních měst – Pelhřimova, Jihlavy, Havlíčkova Brodu).

Pro sledované období se však tyto dvě úlohy plněné městem komplementárně doplňují a mnohdy i překrývají, přičemž hranici mezi nimi nelze určit, stejně jako nelze ani o jedné z nich tvrdit, že byla funkcí převažující. Domnívám se tudíž, že důležitější, než se pokoušet stanovit odpověď na otázku, zda-li bylo město více centrem nebo periferií, je mít tuto dvojroli Humpolce stále na zřeteli a v jejím zorném úhlu pak přistupovat k jednotlivým záležitostem, která se života města týkají.

Je pochopitelné, že při práci s dobovými prameny (zejména s městskou kronikou, kterou jsem využil v největší míře) se s takovým dvojím vnímáním města takřka vůbec nesetkáváme. Zdejší kronikáři i autoři dalších pramenů zdůrazňují takřka výhradně důležitou roli města jako centra regionu. Především v humpolecké kronice, jejíž autor jinak projevuje velice dobrý rozhled a vnímá městské záležitosti i v nadregionálním kontextu, je zdůrazňována funkce Humpolce jako největšího, a tudíž i nejvlivnějšího města v širším okolí, funkce Humpolce jako okresního města. Toto soudobé vnímání Humpolce jako centra lze přičíst nejen jeho faktickému postavení v regionu, ale zároveň i jistému „lokálnímu patriotismu“ místních autorů. Perifernost města se totiž začíná zpětně promítat až od 60. let 20. století, kdy Humpolec ztrácí sídlo okresního úřadu. Právě v této době se prohlubují ty periferní rysy města, které můžeme sledovat právě již v 1. polovině století, zatím ještě ale v kontextu okresního města ne tak zřetelně, jako po zlomovém roce 1960. Pro soudobé autory pramenů tak zcela přirozeně nepředstavoval Humpolec periferní město, nýbrž jej viděli v užším regionálním pohledu jako centrum okresu.

Z hlediska použitých dobových pramenů tedy jednoznačně převažuje obraz Humpolce jako centrálního města. Dnes však už víme, že mělo i periferní rysy, a proto je při studiu dějin Humpolce 1. poloviny 20. století důležité uplatňovat oba pohledy, bez ohledu na to, který konkrétně se zdá být převažující.

3.2.2. Specifika národnosti

Je ale důležité mít na zřeteli i další humpolecká specifika, která dále spoluvytvářela obraz města, navíc podstatně určovala jeho vnitřní charakter. Určitou místní zvláštností je, v porovnání s ostatními oblastmi Vysočiny, situace národnosti.

Převážně zalesněná a klimaticky drsná oblast Vysočiny byla zabydlena v největší míře v průběhu velké (či „německé“) kolonizace ve 13. a 14. století. Z této doby tudíž pocházelo osídlení početného německého etnika, které se v celé oblasti udrželo prakticky beze změn až do konce 2. světové války. Některé části Vysočiny se vlivem svých zvláštních přírodních a hospodářských podmínek, zejména pak rozvojem těžby stříbra a zlata a později i rozvojem textilní výroby, dokonce staly převážně německé (šlo hlavně o velká centra jako Jihlava nebo tehdejší Německý Brod). Heterogenní etnickou skladbu obyvatel Vysočiny dokládá i židovské osídlení Třebíče, Polné či Velkého Meziříčí.

V centru Vysočiny ležící tzv. jihlavský jazykový ostrov, pokrývající plochu přes 400 km² se rozkládal zhruba od Chotěboře přes Německý Brod, Jihlavu a Třešť až k Telči, východní hranice pak vedla od Chotěboře přibližně přes Polnou, Přibyslav a Luka nad Jihlavou ke Třebíči. V tomto jazykovém ostrově, zaujímajícím celý prostor centrální Vysočiny, žilo před koncem druhé světové války přes 45 000 etnických Němců. Hranice ostrova směrem na Moravu byla méně ostrá, neboť samotná Morava měla poměrně vysoký podíl německého obyvatelstva. Naopak západní jazyková hranice směrem na Humpolecko je mnohem ostřejší. V této oblasti konkrétně šlo o tzv. štocký německý ostrov (Štoky v centru ostrova rozkládajícího se v pruhu od Jihlavy severně nad Německý Brod, na východě ohraničeného Polnou a Přibyslaví, na západě pak vesnicemi Lípa, Úsobí a Vyskytná)²¹.

Humpolec se svým užším okolím, ležící v uzavřené kotlině západní části Vysočiny, byl sice především ve 14. století poměrně výnosným těžištěm žuly, křemene, živce a v nezanedbatelné míře i zlata, německé etnikum tu však už poté nezanechalo výraznější sociální či hospodářskou stopu a v průběhu staletí se přesunulo

²¹ Toto vymezení hranic např. podle M. MARTÍNEK, *Župa německého hasičstva na Německobrodsku*, nebo F. J. SCHINDLER, *Názvy domů a pozemků na Skřivánku, obec Okrouhlička (Šejdorf), jihlavský jazykový ostrov*, in: sborník prací *Češi a Němci na Vysočině*, Okr. muzeum a SOA Havlíčkův Brod 2003, s. 273 a 165.

na Jihlavsko²². Jediným dokladem semknutého německého osídlení Humpolecka je městská čtvrť dosud nesoucí původem německý název Zichpil. S postupujícím úpadkem těžby na Humpolecku se prosazuje chudá textilní výroba, jejímiž nositeli byli téměř výhradně čeští obyvatelé. Kompaktní německá menšina se tedy během raného novověku přesouvá z Humpolecka a dalších okrajových oblastí západu Vysočiny do centrální oblasti-Jihlavska, kde potom vyváří výše zmíněný ostrov a kde získává především ve městech téměř absolutní podíl obyvatel. Východní okraj Humpolecka a Pelhřimovska směrem k Jihlavě se tak během novověku stává nejen hraniční oblastí Čech a Moravy, ale zároveň i vymezuje oblasti podle majoritního etnika na oblasti české a německé. Lze proto říct, že právě Humpolecko bylo cestou z Čech na Moravu poslední etnicky českou oblastí.

K národnostní situaci v Humpolci těsně před první světovou válkou se několikrát vyjadřuje Josef Kopáč, městský kronikář. Je zajímavé, že zatímco v průběhu 19. století počet Němců s růstem Humpolce stagnoval, znamenalo období před válkou příliv německého etnika do města. Bylo to způsobeno prodejem textilní továrny Emericha Dítěte, dvorního dodavatele Habsburků a jednoho z největších soukenických výrobců v monarchii. Jak se z kroniky dovídáme, „dnem 1. ledna 1908 přešla zdejší továrna Emericha Dítěte do rukou bratří Becků z Vídně, do rukou německo-židovských“²³. Počet německého obyvatelstva v Humpolci se tak ustálil na několika desítkách osob, což byly v drtivé většině nově zabydlené rodiny majitelů a úředníků továrny. Tato sociálně vyšší vrstva však žila ve městě rozptýleně mezi českým obyvatelstvem a nemáme doklady o jejím jakémkoli vnitřním sdružování či zakládání vlastních spolků. Jak kronikář dokládá, Němci se naprosto spontánně účastnili („českého“) společenského života ve městě, což však s sebou neslo i odpor Čechů, neboť „zejména nelibě bylo snášeno německé mluvení při zábavách v Sokolovně a ve dvou zdejších předních hostincích“²⁴. Na jiném místě kroniky, v záznamu z roku 1913, kronikář popisuje situaci, kdy Němci navštěvují humpolecké hostince a baví se zde s místním hosty: „Mnozí z těchto Němců (zejména personál Beckovy továrny) aspoň trochu česky umějí, ale naše obecnost jim vychází tolik vstříc a ohýbá svůj český jazyk po německu, jak jen dovede, a proto se Němci mnoho nestarají, aby se česky naučili.“²⁵.

²² kol., *Pelhřimovsko ve druhém tisíciletí*, Pelhřimov 2000, s. 17.

²³ *Pamětní kniha města Humpolce 1895-1929*, s. 33.

²⁴ *Pamětní kniha města Humpolce 1895-1929*, s. 43.

²⁵ *Pamětní kniha města Humpolce 1895-1929*, s. 51.

Tento popis nám charakterizuje kromě jazykových schopností humpoleckých Němců také jejich začlenění do života města. Německé etnikum v Humpolci čítalo před válkou a během ní pouze několik desítek jedinců, kteří v žádném případě nemohli v šestitisícovém městě vytvořit souvislejší vrstvu obyvatel, jak tomu bylo v ostatních větších centrech Vysočiny té doby (Jihlava, Německý Brod, Třebíč). V souvislosti s již předeslanou „národnostní mapou“ Českomoravské vrchoviny tak dostáváme v prvních dvou desetiletích 20. století obraz humpoleckých Němců jako početně zanedbatelné menšiny, která se sice poměrně výrazně prosadila hospodářsky, na společenském životě města však měla podíl minimální, respektive úměrný svému relativnímu zastoupení vůči českému etniku. Z hlediska etnického proto můžeme o Humpolci po první světové válce, na rozdíl od některých jiných měst Vysočiny, mluvit jako o městě naprosto českém.

3.2.3 Specifika hospodářská

Jak již bylo řečeno v předešlých kapitolách, Humpolec se během novověku stal díky své objemné, ač jednostranně zaměřené výrobě, jedním z hospodářských center Vysočiny. Společenský život města pak byl pochopitelně touto důležitou rolí města v rámci regionu posílen a také získával svůj oblastní okruh vlivu, tyto tendence jsem již naznačil v souvislosti se vztahem centra a periferie v kontextu humpoleckého okresu.

Specifičnost hospodářské (a potažmo i sociální) situace Humpolce spočívá ve skladbě jeho výroby. Již od druhé poloviny 19. století se ze statistik pravidelného sčítání lidu dozvídáme o poměrech produkce Humpolecka a o sociální skladbě zde žijících obyvatel. Co do počtu pracujících v průmyslu a řemesle stál humpolecký soudní okres ze všech okresů západní části Vysočiny na prvním místě (v absolutním počtu obyvatel byl největší Německý Brod, dále Humpolec a na třetím místě Pelhřimov). I v kategorii samotných měst byla situace stejná, což však vzhledem k již nastíněným podmínkám urbanizace a industrializace Vysočiny nepřekvapí.

Už k roku 1869 ze sčítání lidu vyplývá, že relativní počet osob činných v průmyslu a řemesle je na Humpolecku i v samotném městě nejvyšší z celé západní

části Vysočiny (13,6 %, respektive 59%)²⁶. Naprosto majoritním výrobním odvětvím bylo soukenictví, se svou tradicí již od poloviny 15. století. Progresivní a dynamický postup industrializace pak přinesl nejen zlepšení výrobních postupů, ale umožnil i rozvoj technologií se širším využitím. Humpolec byl tak například jako první město západní části Vysočiny elektrifikován. Přitom právě elektrifikace byla jedním z momentů, který mocně ovlivňoval život nejen v továrnách a dílnách, ale i v celém městě. Zároveň zde ve druhé polovině 19. století vzniká z nadání místních továrníků a v důsledku zvýšení počtu nižších a středních proletarizovaných vrstev také nemocnice (největší na Vysočině), sirotčinec a chudobinec.

Rozvoj města během druhé poloviny 19. století pokračuje, ve srovnání s okolními okresy však pomaleji a tak je koncem 19. století Humpolec v pozici jedno z předních průmyslových center Vysočiny překonán Německým Brodem. V porovnání se zbytkem českých zemí nejsou humpolecké údaje pochopitelně nikterak ohromující a víceméně korespondují s charakteristickým zaostáváním Vysočiny po polovině 19. století. Právě ale srovnání se zbytkem českomoravského regionu nám ukáže, jakou roli měl Humpolec ve svém okolí a také v rámci širšího regionu (ostatních okresů Vysočiny). Zatímco rychle se rozvíjející Německý Brod byl počátkem 20. století sídlem několika různých továren (textilní továrna, škrobárna), důležitým centrem odhodním a dopravním (skladiště drážního transportu) a měl tedy poměrně heterogenní skladbu výroby, Humpolec plnil výhradní roli centra soustřeďující prakticky veškerou soukenickou výrobu okolí.

Proto je nutné vnímat město jako hospodářsky dosti vyhraněné. Zatímco tedy např. v případě Německého Brodu²⁷ je pro období od počátku 20. století obtížnější určit jeho hospodářskou roli pro okolní oblast, fungoval Humpolec již dlouhou dobu primárně jako středisko (převážně) industrializované soukenické výroby s rozsáhlým a poměrně zaostalým agrárním okolím. Z toho pak vyplývá, že nejen správně, ale i po stránce hospodářské plnil Humpolec roli centra okresu a stále zůstával i jedním z důležitých center celé Vysočiny.

²⁶ Jan JANÁK, Humpolecké soukenictví ve 2. polovině XIX. Století, in: *Humpolec 1461-1961. 500 let soukenictví, Humpolec 1961*, s. 12 n.

²⁷ Dnešní Havlíčkův Brod, současný název od roku 1945.

3.3. Shrnutí – Humpolec na počátku 20. století

Výše nastíněný obraz města vstupujícího do nové etapy českých dějin měl za úkol ukázat určité specifické rysy tehdejšího Humpolce, které je dobré mít při zkoumání jeho života na paměti. Zvláštní prostředí nejen celé Vysočiny, ale také vlastního města proto vytváří jedinečné jeviště, na němž se vývoj města odehrál. Zvláštní geografická, etnická i hospodářská situace vtiskly Humpolecku osobitý ráz, který měl (a dosud má) své osobité projevy.

Při zkoumání dějin Humpolce v první polovině 20. století je proto nezbytné se vyhnout příliš zobecňujícímu pohledu a je také nutné mít na zřeteli zvláštnosti zdejší oblasti, především skoro úplnou národnostní homogenitu Humpolecka, která z něj činí jakousi specifickou podoblast v již už tak dosti specifickém kraji Vysočiny. Díky tomuto náhledu můžeme dopady událostí tehdejších celostátních dějin reflektovat přesněji a podat tak ostřejší obraz života města v první půli 20. století.

4. Nástin sociálních poměrů ve sledovaném období 1918 až padesátá léta

4.1. První republika

V okamžicích vstupu nového československého státu do života hrály sociální podmínky, za kterých se rodil, mimořádnou roli a mohly mít za jisté shody okolností osudové následky, jako tomu bylo např. v Rusku. Promyšlená sociální politika proto byla nutně integrální součástí národního osvobození a zakládání samostatného československého státu.

Jeho výchozí pozice byla nelehká. Závěrečné měsíce války provázela pandemie tzv. španělské chřipky. Její následky bývají v historiografii často podceňovány, na válkou již tak dost zdecimované populaci však zanechala hlubokou stopu. Pandemie obešla celou Evropu a vyžádala si více obětí, než samotné válečné střety, odhady dnes hovoří o 20-25 milionech mrtvých²⁸. V českých zemích pandemie řádila naplno od října 1918. Byla zavřena většina škol, úřady a četnické stanice nebyly mnohde ani na polovičním stavu, ve veřejnosti se šířila všeobecná panika. Příkladový systém, udržující obyvatelstvo na hranici vyhladovění, se již zcela rozložil a podvyživení lidé nebyli schopni čelit náporu nakažlivé nemoci. V tomto ohledu se jako jeden z klíčových momentů konce války ukázala generální stávka ze 14. října, která zabránila dalšímu vývozu potravin a surovin ze zdevastované země. Situaci však stávka pouze zmírnila, protože roku 1918 byla navíc ještě mimořádně slabá úroda.

K tomu přistoupila prudce rostoucí nezaměstnanost, vyvolaná demobilizací mas vojáků, na jejichž místa byly však během války zaškoleny ženy a mládež. Velké podniky navíc propouštěly i z důvodu ukončení velkoobjemové válečné výroby. Nezaměstnanost tak nejvíce vzrostla ve zbrojním a textilním průmyslu a zasáhla v největší míře dělníky, nejpočetnější sociální vrstvu tehdejší doby. V polovině února 1919 dosáhl absolutní počet nezaměstnaných v českých zemích 267 tisíc osob²⁹, přičemž jim podle zákona z prosince 1918 náležela státní podpora prakticky zanedbatelné 4 koruny na den. Bída se projevovala především v prudkém nárůstu cen a naproti tomu v pomalém růstu mezd. Přídělů se nedostávalo a na černém trhu stouply

²⁸ Podle Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha 2000, s. 50 .

²⁹ Tamtéž.

ceny běžného zboží (maso, mouka, cukr, sádlo, mýdlo apod.) až na padesátinásobek předválečné hodnoty. Brzy po tom, co vyprchalo nadšení z nabyté národní svobody, začalo se naplňovat zklamání nad tím, že se vytvořením samostatného státu nic nezměnilo. Rostla sociální netrpělivost, která se rychle měnila v trpkost a rozhořčení. V této divoké době, kdy se zdálo, že je vše povoleno, viselo ve vzduchu nebezpečí hladových bouří. A stačilo jen málo, aby se z těchto bouří vynořil protižidovský duch, jehož základem byl hospodářský antisemitismus. Na Vysočině se to stávalo zejména v Jihlavě, v Třebíči a v Polné. Mírnějších projevů ale nebyla ušetřena ani menší centra.

Sociální rozpory byly ale zprvu překryty nadšením nad národním osvobozením. Okázale organizované oslavy nabytí samostatnosti, jež stíhaly jedna za druhou, vykazovaly na psychologickém stavu národa svůj vliv. Nešlo o prvek vnucený. Češi prakticky všech sociálních vrstev se jich totiž zúčastňovali spontánně a sami je i spontánně organizovali. Navíc se už během prvního poválečného roku postavení dělnictva jako nejpočetnější a hlavně nejlépe organizované sociální třídy českých zemí postupně zlepšovalo a dostávalo se na úroveň, která již vážněji neohrožovala jeho existenční genový fond jako sociální skupiny.

Trvalejším problémem, se kterým se mladá republika musela vypořádávat, byla otázka národnostní. Od prvních okamžiků existence státu, zvláště když byly k němu připojovány většinou německé pohraniční oblasti českých zemí a Slovensko s maďarskými okresy, vyvolávala národnostní otázka řadu vášní a polemik. Podle sčítání obyvatel, které proběhlo až 15. února 1921 a bylo prováděno podle národního sebeurčení každého občana, byl celkový počet obyvatel v Českých zemích 10 006 000, z toho tvořilo 67,7 % Čechů, 30,6 % Němců, zbytek připadl hlavně na Poláky a další cizince, přičemž v Čechách byl poměr Češi-Němci 62,5 % : 35,5 % a na Moravě 78,3 % : 20,9 %³⁰. V Čechách tvořilo německé osídlení poměrně kompaktní území táhnoucí se od jihozápadu k severovýchodu země. Na Moravě tvořily jeho podstatnou část naopak jazykové ostrovy, jejichž jádra tkvěla v centrech velkých historických měst jako byly např. Jihlava, Brno nebo Olomouc. Původně německá jádra měst byla však v průběhu industrializace obkloповána a pohlcována převážně českými průmyslovými předměstími, což ještě podporovalo konfrontaci etnik. Napjatému česko-německému soužití koncem války neprospělo ani vytvoření 4 německých pohraničních provincií bezprostředně po vyhlášení republiky. České země i s pohraničím tvořily nesporný

³⁰ Hodnoty podle KÁRNÍK 2000, s. 88.

sociální, hospodářský a dopravní celek. Československo muselo v konfliktu s Němci vystupovat již od počátku diktátorsky. Tento postup, jakkoliv byl nezbytný a funkční, vyvolával další odpor Němců vůči Československu, který v následujících letech působil jako časovaná bomba. Generální stávka, vyhlášená počátkem března 1919 německou sociální demokracií, pak už jen potvrdila existenci hlubokých a nepřekonatelných příkopů v česko-německých vztazích. Tyto rozpory se nakonec ukázaly pro životnost Československa jako osudné. Podobné problémy vyvolávali také Maďaři na Slovensku, kde byla dokonce v březnu 1919 vyhlášena Maďarská republika rad. Slovensko proto muselo být vybojováno nejen diplomaticky, ale i vojensky. Vztahy národnostních menšin k Československu, kde tvořily jednu třetinu obyvatel, byly tedy v drtivé většině negativní a tento odmítavý postoj k české státní autoritě byl pak zdrojem mnoha sociálních problémů v průběhu dvacátých a třicátých let.

Jak uvádí Zdeněk Kárník, „...československá národní revoluce skončila tedy vítězstvím – ustavila svůj stát a politicky ho provizorně konsolidovala. Bylo to hodně – zdaleka ne ale všechno. Hospodářsky a sociálně byla snad ani ne na půli cesty.“³¹ Již od počátku tak byl život v republice ovlivňován mnoha výše zmíněnými problémy, především problematickou pozicí národnostních menšin ve státě a také jen pomalu se stírajícími sociálními nerovnostmi.

Přes všechny tyto obtíže je však třeba vidět i nesporný kvalitativní posun, který První republika přinesla. Zde je třeba zdůraznit především její modernizační roli při rozvoji médií a šíření výtvarných věd a techniky do každodenního života, souhrnně se pak tyto prvky projeví ve společnosti a kultuře jako tzv. konzumní životní styl. Poměrně liberální demokratický režim umožňoval svobodné vyjadřování názorů, díky čemuž vycházelo již od počátku 20. let několik desítek deníků a periodického tisku. Každá větší politická strana měla svoje noviny, vycházely také nezávislé deníky a rozmanité kulturní časopisy. Také Němci v Čechách vydávali svoje vlastní periodika. To vše umožňovalo vytvoření pluralitních názorových proudů v české společnosti a také šíření různých zahraničních vzorů. Roku 1923 bylo navíc zahájeno pravidelné rozhlasové vysílání, což ještě víc přispělo k „medializaci“ české společnosti. Rozkvět zažívá v polovině dvacátých let i film, který také velkou měrou přispěl k vytváření a šíření masové kultury.

³¹ KÁRNÍK 2000, s. 193.

Životní styl byl tak od dvacátých let ovlivňován vzory přebíranými zejména prostřednictvím médií, kulturní okruh těchto vzorů se rozšířil. Do českého prostředí se stále více přenášejí kulturní vzory ze Západu, především konzumní způsob života, založený materialisticky, na vlastnictví a spotřebě zboží různého druhu. Československo po překonání poválečné krize vykazuje již před polovinou dvacátých let poměrně dynamický hospodářský růst. Život středních a vyšších vrstev se tak po materiální stránce rychle vylepšuje, blahobyt se stává dosažitelnějším pomocí relativně menších prostředků. Konzumní způsob života se začal prosazovat prostřednictvím stále většího využívání průmyslových produktů, které usnadňovaly každodenní život, jako byly různé domácí spotřebiče a postupující elektrifikace vůbec. Významným aspektem meziválečného vývoje je jistě i zvýšená mobilita širokých vrstev obyvatelstva prostřednictvím motorizace. Změnilo se také postavení žen. Ty se během války zásadně podílely na výrobě, zatímco mužská část populace byla mobilizována. Dvacátá léta proto přinášejí naprosto nový pohled na ženu jako součást společnosti. Ženám je přiznáno volební právo a mají v poválečné společnosti prakticky stejné možnosti působení a uplatnění jako muži.

Během dvacátých let se tak zdá, že obecné problémy Československa, zejména složitá a neřešitelná národnostní otázka, případně celková nestabilita politické scény, jsou navenek zakryty dynamickou modernizací celé společnosti. Tuto idealizaci obrazu První republiky jistě podporuje i nesporná konjunktura druhé poloviny dvacátých let, pod jejímž vlivem se sociální pnutí do jisté míry uvolnilo. Zlom však nastává ve třicátých letech. Československo je jako exportní producent spotřebního zboží hluboce zasaženo hospodářskou krizí, která jakoby smaže všechny předchozí úspěchy a naopak v plné nahotě odhaluje třecí plochy v československé společnosti. Bída a nezaměstnanost třicátých let přinesly vyostření sociálních poměrů, a to jak uvnitř v podobě radikalizace dělnického hnutí, tak navenek v další eskalaci napětí mezi národy republiky. Společnost „autoritativní demokracie“, jak československo ve 30. letech nazývá Kárník³², se nyní musela, kromě problémů zakořeněných ve dvacátých letech, vypořádat také s tlakem německého nacismu a domácího fašismu a komunismu, prosazovat se začínaly také hlasy volající po autonomním Slovensku. Společnost se tudíž počala štěpit a rozkládat zevnitř. Překonávání krize bylo obtížné, dlouhé a v československém případě ne zcela

³² Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl druhý. Československo a České země v krizi a ohrožení (1930-1935)*, Praha 2002, s. 116 .

úspěšné. Hospodářská (a tím i sociální) struktura republiky zažila otřes a přeměnu. Každodenní život třicátých let se, pochopitelně kromě svého materiálního ochuzení, stal mnohem uzavřenějším z hlediska působení různých autorit, od státních zásahů přes různé radikalizované zaměstnanecké organizace a odbory. Rozklad společnosti byl v důsledku neblahých politických a sociálních podmínek nakonec završen vznikem tzv. Druhé republiky na podzim 1938 a zánikem samostatného státu na jaře 1939.

Veškeré výše zmíněné sociální problémy, se kterými už Československo vstupovalo do začátků své existence, se tak na konci třicátých let ještě více vyhrotily a znásobily tak, že dále již znemožňovaly Československu existenci. Přes všechny problémy a rozporuplnost vývoje let 1918-1938 však období První republiky přineslo definitivní konstituování moderní české demokratické společnosti a položilo základ jejího dalšího vývoje, a to ve všech aspektech, tzn. politicky, hospodářsky i sociálně. Tyto modernizační vývojové proudy pak můžeme v různých formách kontinuity i diskontinuity pozorovat v dalších dějinných obdobích.

4.2. Protektorát

Protektorát Čechy a Morava přinesl další zlom do vývoje české společnosti. Možnosti každodenního života byly v praxi znatelně omezeny již od října 1938 se vznikem tzv. Druhé republiky. Okupační správa vytvořila v Protektorátu od počátku podmínky tvrdé diktatury. Spontánní reakce českého obyvatelstva na „nový stav“ byla ale zásadně odmítavá a v každém směru protiněmecká. Doslova každodenně vznikaly konflikty s okupanty. Vyplývaly z praxe všedního života, z provozu veřejných a kulturních institucí, z provokativního chování nacistů, zejména pak sudetských Němců. K bojkotu všeho německého se přidalo i kolektivní vědomí dočasnosti tohoto stavu, převládala optimistická naděje na změnu. Do pozadí ustupovaly vnitřní sváry, které doposud rozdělovaly českou společnost, a dominovala snaha o společný národní odpor proti germanizačním a militarizačním tlakům.³³

Válka a okupační diktatura s sebou přinesly řadu pro dříve svobodnou společnost zničujících efektů. Život společnosti byl omezen beze zbytku ve všech aspektech jeho fungování. Okupanti až neočekávaně rychle a bez větších potíží nahradili liberální tržní mechanismus regulace hospodářských procesů přísně direktivním rozhodováním a

³³ Podle Jan GEBHART, Jan KUKLÍK, *Dramatické a všední dny Protektorátu*, Praha 1996, s. 13.

plánováním. Tzv. dvoukolejná správa, kdy ke každému českému úřadu (už od nejvyšších) vznikl paralelně jeho německý protějšek, zcela eliminovala jakoukoliv možnost participace obyvatelstva na správě státu. Sdělovací prostředky, dříve tak názorově a tematicky rozmanité, se staly lživým nástrojem propagandy. Cenzura pronikla do všech sfér veřejného života, ovlivňovala chod divadel, kabaretů, řídila vydávání knih. Na poli kultury se Češi vraceli ke starým hodnotám své dávné historie, které dávaly naději na návrat starých časů. Dříve bohatý spolkový život českých měst byl podstatně zasažen.

Omezen byl volný pohyb pracovních sil mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími výroby a zavedena všeobecná pracovní povinnost pro muže mezi 16 a 25 lety. Dosavadních asi 700 odborových organizací bylo zrušeno, vznikla Národní odborová ústředna zaměstnanecká a Úřad práce. Velká část zejména mladší populace odcházela, zlákána vidinou vysokých mezd, pracovat do Říše. Vysoké životní náklady a otřesné pracovní podmínky jim však brzy otevřely oči. Vyhrcovala se také zásobovací situace, vlivem výhodného kurzu marky vůči koruně Němci skupovali zásoby české produkce, bujel černý trh, po vypuknutí války v září 1939 byl zaveden přidělový systém. To vše přispívalo k postupné válečné demoralizaci české společnosti.

Všechna tato razantní omezení a postupný germanizační tlak byly ještě zesíleny po nástupu Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora na podzim 1941. Cíl byl jasný – omezit fungování české společnosti jak jen to bylo proveditelné, až na samou hranici možné existence. Běsnění a krvavý teror, vyvolané po atentátu na protektora, pak už měly zcela jasně za úkol zdecimovat a postupně zničit jakékoliv projevy a formy existence českého národa. Společnost začala žít dvojitým životem – „oficiálně“ fungovala v každodenním stresu z represí a bezvýchodnosti situace, na druhé straně žila však také ve skryté naději ve zvrát situace. V okleštěném životě české společnosti hrálo důležitou roli také ilegální působení v domácím odboji, bohužel zde nemáme prostor tento pozoruhodný fenomén více rozebrat, snahou bylo spíše naznačit, jak byly svébytné projevy života české společnosti postupně umlčovány a proto je třeba období Protektorátu vnímat jako téměř absolutní útlum společenského života.

4.3. Poválečný vývoj

Osvobození, které se společnosti po šesti letech čekání dostalo, bylo jako probuzení z noční můry. Mnozí však i nadále trpěli nemocemi z prožitého totalitarismu. Národ sice nebyl touto válkou vyčerpán (především materiálně) tak jako tou předchozí, situace se však příliš nelišila. Rozvrat průmyslové výroby, zemědělská krize, nezaměstnanost, to vše byly opět charakteristické jevy poválečné krize, které ještě prohloubil pozdější odsun sudetských Němců jako hospodářsky významné složky obyvatelstva. Odsun, jakkoli dnes kritizovaný, alespoň vyřešil palčivý problém mnohonárodnostního státu, se kterým se nedokázala vypořádat meziválečná republika. Představa, že se společnost může naráz a beze zbytku zbavit zátěže okupačních let, se ukázala iluzorní a neuskutečnitelná. Šest let tvrdé okupační diktatury sice český národ nezlomilo, zanechalo však v něm hlubokou jizvu pro léta následující. Brzy po osvobození se v české společnosti začal projevovat jistý skeptický postoj k dosavadnímu postavení Československa v mezinárodním politickém systému. Tento „syndrom Mnichova“ pak vedl příklonu k osvoboditelskému Sovětskému svazu.

Po státním převratu z února 1948 procházela česká společnost rychlými a rozsáhlými změnami, které ve svém souhrnu znamenaly úplnou přestavbu společenského uspořádání. Velké a zásadní změny prožívali, pociťovali i uskutečňovali mnozí občané, z nichž nemalá část měla už za svého dospělého života zkušenosti z více režimů: z Rakousko-Uherska, z předválečné republiky, z krátké epizody druhé republiky, z protektorátu a z krátké doby tří poválečných let. Rozdílná zkušenost ovlivňovala představy o novém společenském systému, ovlivňovala i postoje ke změnám a fungování nového režimu. Přelom po únoru 1948 se dotknul celé české společnosti a veškerých jejích činností. Všem lidem se opět v krátké době změnily podmínky života a museli si hledat pozici v nové situaci. Mnohým nové poměry nabízely životní šanci a využili ji. Mnoha občanům se naopak dosavadní život zhroutil. Tato společenská proměna co do svého rozsahu, hloubky a velmi krátkého času neměla v národní historii obdoby. Udržovala společnost v trvalém pohybu.

Charakteristické a určující pro přeměnu sociální struktury české společnosti tedy bylo, že ze společnosti, dosud diferencované vlastnickými vztahy, postavením ve výrobě a rozdílnými zdroji a příjmy, se stala společností zaměstnanců státu. K nejvýznamnějším přesunům v české společnosti po roce 1948 tak nepochybně patří velký přírůstek dělníků a jejich následné pronikání do státního aparátu. Společnost se ve všech svých ohledech

počala řídit „třídním hlediskem“, které zasahovalo nejen do politiky a správy, ale propagandisticky se projevovalo v různých formách také ve vědě, kultuře a umění³⁴.

Česká společnost prošla během výše zmiňovaných necelých 40 let zásadním vývojem, který ve své dynamičnosti a převratnosti nemá v našich moderních dějinách obdoby. Několikerá změna režimů během krátké doby měla některé zásadní společenské dopady, jichž jsem se pokusil v obecné rovině dotknout. Nyní bude zajímavé sledovat, jak se tyto obecné změny odrazily v konkrétním prostředí, v životě Humpolce a jeho obyvatel. Nejprve je však v následující kapitole nutno obecně charakterizovat také historii a vývojové tendence samotného Humpolce.

³⁴ Podle Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948-1960. Část první*, Praha 2007, s. 166.

5. Společenský život Humpolce po první světové válce a během 20. let

Život Humpolce ve dvacátých letech byl životem velice pestrým, zejména ve společenské a kulturní sféře je zásadní změna oproti předešlým létům zřetelně patrná. Tak, jak se vyvíjela a modernizovala celá česká společnost, i Humpolec prošel řadou změn. Po euforii z nově vzniklého státu přišlo s projevy poválečné krize vystřízlivění, zároveň však naděje, podpořená loajalitou k novému státu. Onu charakteristickou směs budovatelského nadšení a zároveň obav z vnějšího i vnitřního ohrožení republiky, jak společenskou atmosféru První republiky obecně charakterizuje např. Jiří Musil³⁵, lze prostřednictvím sledovaných pramenů rekonstruovat i pro humpolecký případ. Zároveň je dobře zřetelná i technologická (materiální) stránka modernizace, kterou naopak ve své výše citované syntéze často zdůrazňuje Zdeněk Kárník (medializace-rozvoj rozhlasu, novin, telefonizace, motorizace, vyšší dostupnost spotřebního zboží, postupné zvyšování životní úrovně,...).

Domnívám se tak, že i na humpoleckém příkladu je dobře vidět několik zásadních změn, které postihly život české společnosti během První republiky, zejména ve dvacátých letech. Tyto změny se proto pokusím zachytit, jak se navenek projevovaly ve společenském životě Humpolce, zejména v jeho veřejných formách, ve formách úzce napojených na prostředí města a jeho specifické funkce, které jsem naznačil v předchozích kapitolách.

Není pochopitelně možné popsat bohatý společenský život během sledovaného období od konce první světové války až do doby po druhé světové válce v úplnosti, proto jsem se soustředil na hlavní mezníky těchto let, které se výrazně promítly do národního i humpoleckého společenského života a zřetelně jej ovlivnily. Pokusil jsem se proto vykreslit obraz charakteru společenského života města s důrazem na jeho proměny a hlavní vývojové trendy.

První významná společenská událost Humpolce pochopitelně souvisela s dějinami celozemskými, se vznikem samostatného československého státu. S pomocí sugestivního líčení pamětníků i podle městské kroniky se proto můžeme pokusit tuto důležitou událost rekonstruovat, tak jak ji Humpolec a jeho obyvatelé prožívali a jak ji zaznamenali. Dáme tedy prostor barvitému popisu pamětníků.

³⁵ Jiří Musil, *Česká společnost 1918-1938*, in: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1998, s. 267-311.

28. říjen, z hlediska českých dějin den klíčový, neprožívali obyvatelé Humpolce zpočátku nijak zvláště. Tak jako do mnoha vzdálenějších koutů nové republiky, i sem přicházely zprávy o převratu v Praze se značným zpožděním. Z městské kroniky se dovídáme o zmatené situaci a zároveň špatné informovanosti, která na Humpolecku, podobně jako v jiných oblastech vzdálených od velkých center, panovala. „*Dne 28. října odpoledne šířily se po městě neurčité zprávy, že byl smluven mír, jímž válka ukončena. Všude bylo mnoho ruchu i řečí, ale zprávy nebyly nijak jasné. Mluvílo se o tom, že přišel nějaký telegram do Herálce a odtud zpráva do Humpolce a podobně, ale určitého nebylo známo ničeho.*“³⁶. Poněkud obšírněji na tento den v regionálním měsíčníku Zálesí vzpomínala ku příležitosti desetiletého výročí Československa místní obyvatelka, Aloisie Pavlovská, která popisuje, jak byl život města postupně probouzen zvědavostí i překvapením: „*Bylo to 28. října k večeru, když pojednou roznesla se po městě zvěst o jakési podivné depeši, kterou obdržel místní staniční úřad. Mluvílo se v ní cosi o svobodě, o republice, o poslušnosti občanské, tedy o pojmech dosud nám cizích... Pověst šířila se bleskem po celém Humpolci, působíc všude pochopitelný zmátek a rozruch, a mnozí došli až na nádraží osobně se přesvědčit o pravdivosti zprávy... Ten večer ulice města opět uzřely hloučky občanů rokujících a mudrujících o podivném úkazu a výsledkem všech debat bylo, „že se něco děje.“*“³⁷.

Prostředí města se tak stalo, hlavně z nedostatku jiných informačních zdrojů, důležitým místem pro předávání informací a pro debaty a spekulace o nově nastalé, ale zatím neznámé situaci. V tento moment hrálo město zcela jistě klíčovou roli jako zdroj pro utváření veřejného mínění humpolecké společnosti. Významná veřejná místa Humpolce (zejména náměstí a větší ulice v centru) tak plnila svou typickou roli, roli jakéhosi veřejného fóra, kde si vzrušení občané vyměňovali informace a debatovali o složité situaci. Prostřednictvím města se tak vytvářelo mlhavé povědomí o tom, co se asi v Praze odehrává.

Jak se věci skutečně mají, se konečně vyjasnilo 29. října dopoledne, kdy na humpoleckou radnici dorazil oficiální telegram Národního výboru z Prahy. Jak dodává kronikář Kopáč, „*a teprve nyní zmocnilo se všeho obyvatelstva mocné vzrušení*“³⁸. Antonii Pavlovskou zastihl tento moment v práci, v kanceláři na Husově třídě poblíž

³⁶ Kronika města Humpolce 1895-1929, s. 176.

³⁷ Aloisie PAVLOVSKÁ, *Jak Humpolec prožil den svobody*, in: *Zálesí 1928*, s. 21-22.

³⁸ Kronika města Humpolce 1895-1929, s. 176.

centra. Ve svých vzpomínkách popisuje, jak ji vyrušil hluk pod okny, a tak se vydala ven: „*Ulice okolo evangelického kostela hemžila se lidmi, všechno jásalo, skákalo, smálo se a plakalo; každý individuálně dával průchod svému vnitřnímu cítění, třebaže radost byla všeobecná.*“ Pavlovská se vělenila do průvodu, který již od rána ve městě demontoval symboly monarchie na veřejných městských budovách. Tento typický jev posledních říjnových dnů v rodícím se státě popisuje podrobněji kronikář Kopáč: „*Jak vešla zpráva o státním převratu v širší známost, ihned dopoledne 29. října shlukl se na náměstí před radnicí hlouček mladíků, kteří se opatřili žebříky a první jejich prací bylo odstraniti ze všech veřejných budov odznaky bývalé říše rakouské. Nejprve zastavil se zástup před budovou okresního soudu a netrvalo dlouho, byl říšský orl rakouský sňat a hozen na zem. Sám přednosta okresního soudu soudce Bohumil Beneš mladíkům pomáhal. Potom obrátili se jinoši k budově okresního hejtmanství, kde učinili podobně, ale z přítomných úředníků neobjevil se u okna nikdo. Odtud táhl již mnohohlavý zástup ke všem veřejným budovám městským i říšským, trafikám tabáčním, stanici četnické, a v malé chvíli nebylo rakouských orlů na budovách viděti. Přítomný zástupce okresního muzea Josef Kopáč za pomoci demonstrantů uložil všechnu tu havěť orlů do musea.*“³⁹ Dále se z kroniky dovídáme, že „*celé dopoledne pak stálo a rokovalo na náměstích i ulicích Humpolce plno občanů radujících se z nečekaného a náhlého obratu živě hovoříce a jásající nad koncem války a nad šťastným převratem.*“⁴⁰

Ulice Humpolce se odpoledne 29. října zaplnily ještě více, jelikož v půl druhé byl naplánován slavnostní průvod městem. Podle vzpomínek Aloisie Pavlovské se před radnicí, v níž v tu dobu probíhala schůze, kde bylo přečteno prohlášení československé vlády, shromáždil velký dav občanů spolu s několika hudebníky, kteří představovali torzo městské kapely, která zahrála státní hymnu. „*A tak jsme naslouchali s pohnutím velebným zvukům naší hymny. Mluví modlitba vroucněji k srdci Čecha nad tuto melodii? Slzy v očích přítomných byly postačitelnou odpovědí.*“, vzpomínala Pavlovská na emotivní chvíli. Průvod, který Pavlovská popisuje jako „*nekonečně dlouhý, důstojný, s účastí téměř všech obyvatel*“, se pak vydal na cestu městem a „*až teprve ke čtvrté hodině, když se prošly nejhlavnější ulice, všichni se s klidem rozcházeli domů.*“ Z nevydaného rukopisu A. K. Pustiny se dovídáme, že průvod se ubíral od radnice přes Riegrovo (pozdější Horní) náměstí kolem kostela sv. Mikuláše na Palackého (Dolní)

³⁹ Tamtéž, s. 177-178.

⁴⁰ Tamtéž, s. 178.

náměstí a dále (později pojmenovanou) Masarykovou třídou (dnes ulice Jana Zábřavy) na severní okraj města, na Kuchařov, odtamtud západně přes park Stromovku a Nerudovu ulici. Dál se průvod ubíral jižně, Husovou třídou kolem Evangelického kostela, pozdější Wilsonovou třídou (dnešní Školní ul.) kolem budovy Okresního soudu ke chlapecké škole a Nádražní ulicí až k železniční stanici a odtamtud severovýchodním směrem zpět na Riegrovo náměstí⁴¹.

Pokud bychom nahlédli do humpolecké kroniky o několik let zpět, můžeme zjistit, že takováto trasa byla pro slavnostní městské průvody typická minimálně již od roku 1894, kdy bylo zprovozněno železniční nádraží. Už však od 60. let 19. století, kdy se začal veřejný spolkový život v českých zemích rozvíjet a kdy také v Humpolci vznikaly první veřejné spolky, se takřka všechny humpolecké průvody odehrávaly v podobném duchu: shromáždění u radnice (do počátku 20. století situované ovšem ještě na Dolním-Palackého náměstí), kolem katolického kostela sv. Mikuláše následoval přesun na Kuchařov (tj. hostinec „Na Kocourku“ s velkým společenským sálem, centrum mnoha spolkových schůzí a vystoupení, od roku 1891 také sídlo „Dělnické besedy“), případně od konce 19. století se průvod ubíral často rovnou pod náměstí na prostranství u Spolkového domu (který převzal některé společenské funkce Kuchařova). Dále průvody běžně pokračovaly Husovou třídou na tzv. České město (jihozápadní část města, sídlo mnoha soukenických dílen, domků a herberků) k Evangelickému kostelu a odtamtud dále širokou ulicí okolo Okresního soudu k rozlehlé budově chlapecké školy, případně ještě dále na okraj města na nádraží. Průvody bývaly poté zakončovány opět návratem k radnici.

Takto zhruba vypadala typická městská oslava již od konce 19. století. Význačné městské spolky se spolu shromáždily před radnicí a obvykle přednesly u příležitosti určitého výročí či oslavy významné události něco ze svého repertoáru. Nezřídka tak na náměstí zazníval zpěv pěveckého spolku Čech a Lech nebo mohli diváci sledovat cvičební sestavy Sokola. Poté se vydal dlouhý průvod, v čele s tzv. krojovanými spolky (jako Sokol, Sbor dobrovolného hasičstva, Myslivecký spolek apod.), na cestu okolo významných městských míst a budov a vrátil se zpět k radnici, kde byla celá oslava oficiálně ukončena.

⁴¹ Antonín. K. PUSTINA, *Záznamy událostí z první a druhé světové války*, rukopis v úschově Muzea Dr. A. Hrdličky v Humpolci, s. 18.

I oslava založení republiky měla v Humpolci takový charakter, byť byla ovlivněna poměry končící války. Spolky se tak 29. října 1918 sešly před radnicí ve značně omezené podobě, neboť mnoho členů bylo zatím stále na vojně. Říjnová oslava, jakkoliv omezená, však nesla všechny typické znaky předchozí doby a svou formou nijak nepřekračovala rámec oslav předchozích významných událostí ve městě. Společné shromáždění spolků a občanů před radnicí, proslov, vystoupení některého z předních spolků, průvod k důležitým místům společenského života Humpolce (kostel, škola apod.), to vše probíhalo navenek jako za „starých časů“ monarchie, ale již v nových společensko-politických souvislostech. Tyto nové souvislosti byly, jak se z pramenů dovídáme, tehdejšími aktéry humpoleckého společenského života dobře zřejmé a uvědomovali si je. Staré formy společenského života Humpolce tak dostávaly novou náplň.

Městské prostředí, stejně jako po mnoho let před tím, hrálo v posledních říjnových dnech, ale i počátkem listopadu roku 1918 významnou roli. I v listopadu totiž pokračovaly oslavy založení Československa, konkrétně šlo 3. listopadu o již detailně organizovaný a slavnostní průvod představitelů veřejného života okresu, politického i kulturního⁴². Výčet dalších slavností během listopadu je skutečně pestrý. Jednotlivé dílčí oslavy pořádala místní církevní organizace a humpolecké školy, Sokolové uspořádali na počest založení republiky i jako připomínku bitvy na Bílé hoře slavnostní oheň na Havlově kopci nad městem, v půli měsíce proběhly také „Slavnosti osvobozených zajatců rakouských“⁴³. Už během prvních týdnů nového státu tak nabral společenský život značných obrátek. Jak konstatuje kronikář Kopáč ve svém zápisu ke dni 19. 11. 1918, „už během listopadu se společenský život naplno rozběhl a obnovil v nebývalé míře, jak dokazuje, kromě honosných oslav i pořádání výstavy v Obecním domě

⁴² Kronika města Humpolce 1895-1929, s. 186-187. „Průvod, jenž s dvěma hudebními sbory seřadil se na Riegrově náměstí, prošel celým městem a zastavil se opět před Okresním domem. Nejdříve jeli junáci v krojích na koních, za nimi šli Sokolové a Sokolky, potom hasiči, dívky v národních krojích, hudba, dorost, městské spolky a korporace s prapory a standartami, hudba druhá, okresní zastupitelstvo, zástupci a starostové obcí venkovských a zajatci – jako zástupci spojenců Dohody, Rusové, Italové a Srbové. Když se průvod vrátil na Riegrovo náměstí, seřadil se před Okresním domem, odkudž promluvili k shromážděným zástupcům jednotliví zástupci politických stran.“

⁴³ Tamtéž, s. 187-190.

*s výtěžkem určeným pro vdovy a sirotky po padlých legionářích, nebo houslový koncert ve Spolkovém domě*⁴⁴.

Město nyní působilo komunikačním centrem a zdrojem formování mínění a nálad nejen humpolecké společnosti, ale i celého širokého okolí. Pokud jsem se v úvodních kapitolách pozastavoval nad problematikou centrality a perifernosti města, ve světle těchto událostí jednoznačně vystupuje do popředí funkce Humpolce jako společenského a kulturního centra regionu.

Jak uvidíme na vývoji města později, tato role bude postupně během dvacátých let zatlačována do pozadí. S novou náplní společenského života se totiž postupně začínaly měnit i jeho formy v městském prostředí a změnila se funkce města pro společenský život svých obyvatel. Během dvacátých let tak ustupuje do pozadí dříve takřka výlučná společenská funkce města ve smyslu poskytování veřejného prostoru pro různá shromáždění, průvody a vystoupení (jak jsme viděli na příkladě oslav založení republiky) a město bude působit spíše jako zprostředkovatel přenosu nových trendů společenského života, nových kulturních vzorů.

Během první poloviny dvacátých let do velké míry přetrvává charakter společenského života Humpolce v tradičních formách, jak se ho podařilo po válce obnovit. V těchto letech probíhal veřejný život města v režii spolků, které v součinnosti organizovaly různé oslavy a kulturní akce. Typickým jevem společenského života této doby je kromě úzké spolupráce významných městských spolků také důležitá role městského prostranství. Jak jsem již naznačil, Riegrovo-Horní náměstí mělo nezastupitelnou úlohu shromaždiště při jakékoliv příležitosti. Obvykle zde předvedli členové Sokola cvičební sestavu, pěvecký spolek Čech a Lech spolu s kapelou zazpíval několik vlastenecky laděných písní, případně se svou činností prezentovaly i další spolky (často přehlídka techniky Sboru dobrovolného hasičstva apod.). Kooperace spolků potom pokračovala obvykle večerním představením divadelního a pěveckého spolku ve Spolkovém domě. Během dvacátých let je tak běžný takový průběh oslavy, kdy se jednotlivé spolky společnými silami postaraly o náplň programu celého svátečního dne. V průvodu, o jehož tradiční trase jsem se již zmínil a který takové oslavy obvykle zahajoval, se angažovali zástupci všech spolků, nejvíce však Sokolové. V odpoledních hodinách se typicky konala vernisáž v městském muzeu či přednáška ve Spolkovém domě, kde se pak večer uskutečnilo vystoupení pěveckého sboru, městské

⁴⁴ Tamtéž, s. 193.

hudby a divadelníků. Zhruba takový průběh měly všechny oslavy významných událostí a výročí prakticky po celou dobu dvacátých let, ačkoliv v druhé polovině dekády četnost těchto akcí zvolna ustává a charakter společenských aktivit se začíná nápadně proměňovat. Typickou akcí, která sdružovala spolky všeho druhu, bývala v Humpolci oslava prvního máje. Dopolední tábor lidu na náměstí před radnicí byl zahájen politickým proslovem, obvykle některého ze zástupců socialistických stran a sdružení, poté cvičení Sokola v vystoupení kapely s pěveckým sborem, už v odpoledních hodinách pak následoval několikahodinový průvod městem a oslava byla ukončena ve Spolkovém domě opět proslovem a přednáškou nebo vytopením ochotníků spolu se sborem a kapelou⁴⁵.

Jak lze vidět, prostředí města hrálo během těchto společenských událostí významnou roli, společenský život by se bez něho jednoduše nemohl organizovat takovouto formou. Například konkrétně pro Sokol bylo městské prostředí, zejména tedy náměstí, během dvacátých let prakticky jediným prostorem, kde mohl veřejně ukázat svou činnost. Spolkový dům, dřívější útočiště Sokola, totiž od dvacátých let začíná stále více hostit umělecké aktivity humpoleckých spolků. Zatímco tedy ještě před válkou bylo zcela běžné, že se v něm odehrávala cvičení a ukázky sestav, po válce sloužil Spolkový dům spíše potřebám divadelního či pěveckého spolku, které tu hlavně během víkendů prezentovaly svůj program. Během týdne zde tyto spolky nacvičovaly, také se nyní i zde, kromě městského muzea, pořádaly různé výstavy či přednášky, a tak byla činnost Sokola jako největšího humpoleckého spolku značně omezována, neboť se musel ve svých veřejných vystoupeních omezit spíše na letní sezónu, kdy bylo příhodné počasí pro venkovní akce. Pravidelná cvičení se navíc po celá dvacátá léta, až do zbudování Sokolovny, odehrávala porůznu v malých cvičebnách dívčí nebo chlapecké školy.

Nejen podle zmínek v městské kronice je ale postupně od poloviny dvacátých let patrné, že se charakter veřejného života prochází proměnou. Pokud ještě v letech 1924 a 1925 probíhaly velké městské oslavy v tradičním popisovaném duchu, pak zhruba od roku 1926 se ráz oslav nápadně mění. Pozvolna mizí velké společné akce humpoleckých spolků. Masové průvody nahrazují jednotlivé menší společenské akce, které se

⁴⁵ Kronika města Humpolce 1895-1929, s. 218, *1. máj 1919*. Další významné akce měly víceméně stejnou vnější podobu, lišily se pouze v tematickém zaměření přednášek a proslavů, v obsahu vystoupení spolků, viz např. Kronika města Humpolce 1895-1929, s. 234, *Oslava 1. výročí ČSR*; s. 251, *1. máj 1920*; s. 328, *Slavnosti 28. října 1922*, případně i Antonín K. PUSTINA, *Kronika zpěváckého spolku Čech a Lech*, s. 23, 70. *výročí narození presidenta Osvoboditele*.

přesouvají z veřejného prostoru města do Spolkového domu. Spolky se nyní intenzivněji věnují svému vlastnímu působení, osamostatňují své aktivity v rámci města. Oslavy již takřka vůbec neprobíhají společně, naopak různé spolky slaví významná výročí po svém.

Zřetelně je to patrné zejména při pohledu do kronik dvou největších humpoleckých spolků, Sokola a Zpěváckého spolku Čech a Lech. Konkrétně pěvecký sbor stabilizuje během roku 1926 svou základnu na „zhruba 65 členech, cvičí třikrát týdně, zakupují z příspěvků členů za 24 tis. K nový klavír a budují vlastní orchestr z hudebníků městské kapely⁴⁶. Také aktivita Sokola se zintenzivňuje, spolek se nyní soustředí více na vlastní tělocvičnou aktivitu a ve veřejném životě Humpolce se angažuje spíše jako samostatné sdružení členů s jasně profilovaným zájmem, než jako spolek odpovídající zájmům většiny Humpolecké společnosti (dřívější krojované průvody apod.). Jelikož se tedy Skol stále více soustředí na tělovýchovné aktivity, skromná kapacita školních cvičišť mu už přestává stačit. Spolkový dům je nyní stále intenzivněji využíván jednotlivými kulturními spolky, a tak ani tam není pro cvičení místo. Skutečným fiaskem skončilo vystoupení humpoleckého Sokola u příležitosti svátku Havlíčkovy župy a na připomenutí výročí Mistra Jana Husa 4.-6. července 1925. Jak se dovídáme ze článku starosty spolku, Oldřich Kociana, „...*slet o 1957 účastnících včetně hostů ze slovenské župy pohronské byl již od počátku doprovázen chladným počasím a malou účastí obecnstva a druhý den nemohl být pro bouři a déšť zcela vyčerpán a zbytek vystoupení byl nakonec narychlo a za účasti asi 300 cvičenců přesunut večer do Spolkového domu...*“⁴⁷. Tato událost podle Kociana poté dala podnět k zakoupení pozemku k výstavbě vlastní Sokolovny, přičemž sbírka na Sokolovnu byla zřízena již r. 1919.

Zajímavé je ale také to, jak svátek Mistra Jana Husa oslavily ostatní městské spolky. Pod dojmem líčení oslav v průběhu předešlých let bychom mohli očekávat velké shromáždění u radnice, společné vystoupení spolků, průvod se zastávkami na významných místech města a nakonec večer ukončení ve Spolkovém domě divadlem nebo koncertem. Roku 1925 byl ale už charakter oslav jiný. Shromáždění, slavnostní zahájení ani průvod, nic z toho se nekonalo. Namísto toho se z kroniky dovídáme, jakou formou svátek oslavily jednotlivé spolky Jak (neúspěšně) slavil tehdy Sokol bylo již

⁴⁶ Antonín K. PUSTINA, *Kronika zpěváckého spolku Čech a Lech*, s. 27.

⁴⁷ Oldřich KOCIAN, *Sokolské slavnosti v Humpolci o prázdninách roku 1925*, in: *Zálesí 1926*, s. 14.

zmíněno. Zpěvácký spolek i přes nepříznivé počasí přednesl během dopoledne 5. července z balkonu Okresního úřadu zmoklým posluchačům písně ze svého repertoáru, předseda humpolecké pobočky Čsl. obce legionářské řečnil naopak z balkonu radnice, představitelé Musejního spolku (mezi nimi i autor městské kroniky) pak toho dne odhalili na Riegrově náměstí pomník padlým vojínům⁴⁸.

Nebyl to tedy déšť, který zabránil velkému shromáždění a průvodu ulicemi města. Jednotlivé spolky nyní měly vlastní režii a program oslav. Každý jednotlivý spolek, který se oslavy rozhodl zúčastnit, si zvolil náplň a průběh akce podle svého vlastního zájmu. Dřívější společné akce přestaly hlavním spolkům, tak jak se postupně individualizovaly a specializovaly ve své činnosti, vyhovovat, a proto šly vlastní cestou.

Kronikář Josef Kopáč si však společenské modernizace nevšímá jen v rovině činnosti humpoleckých spolků. Zaznamenává také typické kulturní a společenské trendy, které během dvacátých let do života obyvatel Humpolce pronikaly. Jedním z významných fenoménů doby je bezpochyby rádio. Z úředních pramenů lze zjistit, že první koncese na provoz radiopřijímače byla udělena roku 1923 místní soukenické firmě bratří Joklů a do roku 1926 bylo v okrese uděleno 20 koncesí, z toho v samotném Humpolci 16⁴⁹. Kronikář rádio zmiňuje v souvislosti s veřejnými produkcemi, které byly od března 1926 pravidelně pořádány humpoleckým Sokolem. Kopáč konstatuje, že „*koncerty jsou hojně navštěvovány, docházejí značného obdivu*“ a že „*i obyvatelstvo širokých vrstev si nyní může poslechnout hudbu z dálky*“⁵⁰. Naráží zde jistě na fakt, že (i vzhledem k počtu udělených koncesí, které navíc získávala téměř výhradně místní honorace z řad majitelů soukenických továren) rádio bylo zatím poměrně drahou a luxusní záležitostí. Přesto se však tento fenomén již promítl do společenského života obyvatel Humpolce.

Dalším důležitým fenoménem, který výrazně ovlivňoval kulturu a společenský život První republiky, byl biograf. Rozvoj kinematografie a filmu měl v rovině společenského života význam hlavně jako nový způsob šíření vzorů životního stylu, zejména módy. Film se navíc stal masovou zábavou, která byla prostřednictvím biografů a promítacích sálů dostupná poměrně širokému publiku. V Humpolci se začalo promítat

⁴⁸ Viz Kronika města Humpolce 1895-1929, s. 501-503 a Josef KOPÁČ, *Pomník padlým vojínům v Humpolci*, in: *Zálesí 1926*, s. 18.

⁴⁹ SOA Pelhřimov, fond OÚ Humpolec, inv. č. 80, kniha 66, Udělování koncesí na provoz radiopřijímače.

⁵⁰ Kronika města Humpolce 1895-1929, s. 517.

již koncem roku 1925, a to na dvou místech, ve Spolkovém domě a v menším sále v hostinci Na Kocourku (Dělnický dům). Ze záznamu kronikáře se dočteme, že promítání bylo zatím nepravidelné a příležitostné, podle toho, jak se provozovatelům podařilo zajistit zásilku filmů z Prahy⁵¹. Zároveň zde kronikář poznamenává, že tato „*nová zábava*“ si rychle získala širokou oblibu, byla hojně navštěvována a promítané filmy vzbuzovaly vášnivé debaty. Od roku 1928 je pak promítání ve Spolkovém domě už pravidelné a toto místo dostává charakter regulérního biografu. Program kina je od června 1928 pravidelně otiskován v měsíčníku Zálesí. Promítají se obvykle dva až tři filmy do měsíce, v pátek nebo v sobotu (podle vytíženosti Spolkového domu jinými společenskými akcemi), vždy od 20 hodin. O kinu jako výrazném fenoménu městského života se zmiňují i představitelé některých spolků ve svých kronikách. Biograf je tu reflektován jako jistý druh konkurenční zábavy vůči tradičním formám společenského života, vůči tradičním spolkům⁵².

Nové a moderní způsoby společenského vyžití a trávení volného času si rychle získávají místo v životě obyvatel Humpolce. Městské prostředí zde hraje zásadní roli, neboť plní funkci zprostředkovatele těchto technických vymožeností. Zejména Spolkový dům, ze kterého se stává postupně kino, hraje důležitou roli a stává se místem střetu tradičních i nových forem společenského života. Z dobových pramenů navíc jasně vyplývá, že tyto nové formy se rychle prosazují a získávají mezi obyvateli značnou oblibu a společenský význam. Nesporně i to je projev modernizace společnosti, tak jak jsem se snažil nastínit v kapitole o obecných sociálních poměrech dané doby.

Modernizace společnosti v tomto smyslu tak koncem dvacátých let postihuje i Humpolec. Vlivem rostoucí životní úrovně, která se sice pozvolna, ale přece jen, začíná okolo poloviny dekády stále zřetelněji na životě obyvatel projevovat, si městská společnost lépe uvědomuje svoje potřeby a zároveň má rozmanitější možnosti jejich realizace. Obyvatelstvo má nyní více prostředků i možností, jak se společensky realizovat, jak trávit svůj čas, díky medializaci společnosti se i nabízí více kulturních vzorů, více možností individuálního uplatnění. Tempo života města se zrychluje, společenské akce jsou rozsahem menší, ale diverzifikují se a přibývá jich, jejich formy se mění od tradičních k moderním. Město zde hraje roli prostředníka, projevují se jeho

⁵¹ Kronika města Humpolce 1895-1929, s. 515.

⁵² Např. zápis v kronice Sokola ze dne 8. 3. 1928: „*Pravidelná schůze, která měla připravit konání letních sokolských slavností bohužel nic nevyřešila a byla záhy ukončena, jelikož na 20. hodinu většina přítomných odchází do kina.*“

funkce jakožto centra i jako periferie. Přebírá vnější moderní vzory životního stylu, které se z vyšších center na periferii šíří (zejména technické projevy počínajícího konzumního životního stylu-film, rozhlas), a zároveň je dále zprostředkovává vlastním obyvatelům, umožňuje jejich realizaci ve svém vlastním prostředí (promítání filmů, rozhlasové koncerty), pro něž je jako okresní město centrem. Pocit perifernosti se v soudobých pramenech k životu města neprojevuje, neboť je zcela potlačen centrální rolí. Humpolec konce dvacátých let se svým tehdejším obyvatelům jeví jako modernizující se centrum, které „jde s dobou“, které působí jako zdroj šíření pokroku a nových vymožeností pro region. Jakkoliv je tento pocit vždy převládající a konstantně přítomný, během dvacátých let je skutečně silně patrný. Na tehdejším vývoji města lze dobře pozorovat všechny modernizační prvky, které se v české kultuře a společnosti během dvacátých let projevovaly. Všechny významné fenomény tehdejší doby, byť některé snad opožděně oproti velkým centrům (což očividně souvisí s periferností města navenek) lze pozorovat i v Humpolci.

Výše nastíněný obraz proměn forem společenského života tak měl za cíl ukázat, jak se životní styl města během dvacátých let stabilizoval a postupně opustil dřívější tradiční formy směrem k formám moderním, běžným pro velká kulturní centra, ze kterých čerpal. Dynamická modernizace společnosti, charakteristická pro nově budovaný stát zejména během dvacátých let, působila tak silně, že i v prostředí Humpolce je výrazně patrná a překonává tak dřívější znatelnou periferností regionu.

6. Společenský život Humpolce během 30. let

Třicátá léta představují nejen v dějinách Československa výrazný zlom. Hospodářské, společenské a politické změny měly komplexní dopad a jejich projevy lze s odstupem pozorovat ve všech oblastech tehdejšího života. Hospodářské krize, vypuknuvší zhroutilím finančního a průmyslového sektoru v USA koncem roku 1929, přerostla začátkem nové dekády v krizi celosvětovou, zejména Evropa pocítila její ničivé dopady. Sociální struktury, které se v poválečných letech vytvořily a postupně stabilizovaly, byly nyní do základu otřeseny. Výroba se zastavovala, chyběly peníze, miliony lidí se ocitly bez zaměstnání a v chudobě. Sociální řád předchozí doby, oněch optimistických a nadějných dvacátých let, byl narušen. Evropská společnost se radikalizovala, v mnoha zemích se objevovalo volání po pevné autoritativní vládě. Takové nálady veřejného mínění pak otevíraly náruč radikálním režimům či přímo diktaturám slibujícím nespokojenému obyvatelstvu zajištění základních existenciálních požadavků a jistot.

Československo bylo jako země s převažující exportní výrobou lehkého spotřebního zboží krizí obzvlášť silně zaskočeno. Krize se projevila možná pozvolněji, zato však s velkou intenzitou a těžkými následky. Hospodářství bylo tvrdě zasaženo a do konce dekády se nevzpamatovalo a ani neobnovilo předchozí úroveň produkce. Zasažena byla zejména tradiční výrobní centra Čech, Moravy a Slezska, velká průmyslová města, ale i rolnický venkov a periferní oblasti českých zemí zaznamenaly značný úpadek. V industriálních pohraničních oblastech se navíc s vypuknutím krize stále více vyostřovala již tak dost napjatá etnická otázka. Nový režim v Německu od roku 1933 pak ještě více přispěl k radikalizaci většiny německého obyvatelstva, které představovalo téměř jednu třetinu populace ČSR. Krize se projevila i v radikalizaci na české politické scéně, respektive v české části společnosti. Rozmach zažívají různá dělnická a odborová hnutí, v převážně industriálním Československu relativně početná již během dvacátých let.

Radikalizace a vyhrocení poměrů v důsledku nepříznivého hospodářského vývoje byla zkrátka patrná ve všech oblastech života obyvatel Československa, jak již bylo zmíněno v kapitole o tehdejší obecném vývoji, představuje jedenu z nejvýraznějších společenských charakteristik doby. I v prostředí Humpolce, malého města mezi centrem a periferií, lze tyto nové společenské souvislosti pozorovat. Není mým cílem, a ostatně na to není ani prostor, podrobně rozebírat projevy hospodářské

krize na Humpolecku. Již z nastíněného obrazu charakteru města jako průmyslového centra uprostřed agrární oblasti je zřejmé, že region musel světovou hospodářskou krizi bolestně zaznamenat. Konkrétní podobu těchto dopadů se na zdejší společenský život se však můžeme pokusit rekonstruovat z dostupných pramenů, které se ke společenskému životu Humpolce vyjadřují a zaznamenávají ho.

Už při prvním pohledu do hlavních pramenů, tedy do městské kroniky a kulturně společenského měsíčníku *Zálesí*, je patrné, že projevy krize a změny jí vyvolané byly natolik zřetelné, že je autoři-současníci často zmiňují a věnují jim velkou pozornost. Jak bylo konstatováno v předchozí kapitole, společenský život Humpolce v době dvacátých let nabyt zhruba od poloviny dekády stabilní podoby, která odrážela celonárodní modernizační trendy a odpovídala charakteru vývoje české kultury a společnosti vůbec.

Zatímco dvacátá léta jsou obdobím výrazné a dynamické modernizace společnosti, hlavní osou následujícího desetiletí doby je celospolečenská (a zároveň nadnárodní) krize, jejíž projevy byly tak intenzivní, že se opět zřetelně projeví ve všech aspektech společenského života i v tak specifickém městě, jako byl Humpolec, město mezi centrem a periferií⁵³.

Z pramenů je, díky jejich všímavým autorům, tato proměna na první pohled opět dobře patrná. Charakter kulturních akcí a společenského života vůbec, zaznamenaných na stránkách kroniky a *Zálesí*, se výrazně mění. Místo dřívějších četných záznamů veřejných oslav, různých hudebních a divadelních vystoupení, sokolských sportovních akcí nebo vlastivědných přednášek místních vzdělávacích spolků se nyní stále častěji setkáváme se záznamy nejrůznějších politických schůzí. Život města se v neklidné době krize zřetelně vyhrocuje a zatímco ještě dříve jsme mohli číst zmínky, že „*život městských spolků kulturních je prost jakýchkoliv politických otázek*“⁵⁴, ve třicátých letech se zřetelně politizuje a do jisté míry i štěpí.

Na charakteru předchozích let, kdy už oslavné akce na počest významných událostí nebyly jednotlivými spolky pořádány společně, ale každý spolek si pořádal oslavu svojí vlastní formou, navázal již v roce 1930 téměř měsíční program různých kulturních akcí a vystoupení na oslavu 80. narozeniny prezidenta Masaryka. Byla to jedna z posledních skutečně masových společenských akcí v Humpolci (tou úplně

⁵³ Míněno ve smyslu těch specifíků Humpolce v rámci okresu i vyššího zemského celku, která byla zdůrazněna v kapitole 3.

⁵⁴ Kronika města Humpolce 1895-1929, s. 501, autor to zmiňuje v souvislosti s odhalením pomníku padlým a různě pojatým způsobem oslav u jednotlivých spolků.

poslední před válkou byl prezidentův pohřeb). V měsíčníku Zálesí otištěný program oslav dokládá, že do programu oslav přispěly svou činností všechny tradiční humpolecké spolky⁵⁵. Oslavy byly zahájeny již 25. února divadelním představením ochotnického spolku, na přelomu února a března pak následovalo ještě několik dalších představení (mezi nimi i společné představení žáků humpoleckých škol) a koncertů pěvců ze spolku Čech a Lech. Sokol a Vlastivědný spolek musejní uspořádaly několik přednášek o osobě prezidenta a o dalších významných představitelích republiky. Všechny tyto akce hostil jako jediný velký sál ve městě Spolkový dům, poskytující zázemí všem veřejně činným spolkům a fungující také jako biograf. Jak ale uvidíme později, s polarizací společnosti během třicátých let se v Humpolci postupně vytvoří několik center společenského života, zřetelně odlišených politickou orientací spolků.

Nejdůležitější společenskou událostí bezprostředně se týkající života města je na začátku třicátých let bezpochyby otevření nově postavené Sokolovny, ke kterému došlo 29. června 1930. Oslav se opět zúčastnila většina tradičních spolků, vedle samotného Sokola neaktivněji sbor Čech a Lech. Všechny tyto oslavy (slavnostní koncert, tělocvičná akademie, projevy představitelů města) se ale odehrály ještě v „prozatímním“ působišti humpoleckého Sokola, ve Spolkovém domě⁵⁶. Jak totiž píše autor článku v Zálesí, „nová sokolovna je zřízena v první řadě pro sokolská cvičení, bude to tvrz sokolská, národu a státu k opoře, středisko kulturního, etického a národního života humpolecké sokolské jednoty“. Z těchto slov je dobře zřejmý trend osamotňování činnosti spolků, ke kterému v Humpolci od druhé poloviny dvacátých let docházelo. Nejvýznamnější a nejpočetnější místní spolek tak nyní získal svoje vlastní sídlo a těžiště společenského života se z dříve výhradního centra, Spolkového domu, částečně přeneslo do nové sokolovny, kde se nyní soustředí veškerá aktivita Sokola, a to nejen sportovní, ale také vlastivědná a osvětová (časté přednášky o významných osobnostech národa apod.)⁵⁷.

Další projevy tohoto naznačeného vývoje, tedy jisté „decentralizace“ společenského života Humpolce, je během dalších let možno pozorovat ještě více. Již jsem zmínil, jak se v průběhu krizových třicátých let postupně mění charakter kulturního života města. Aktivita tradičních humpoleckých spolků, především Sokola, ochotníků,

⁵⁵ Program oslav 80. narozenin TGM, in: Zálesí 1930, s. 112.

⁵⁶ O. KOCIAN, Nová sokolovna v Humpolci, in: Zálesí 1930, s. 7.

⁵⁷ Jako např. Kronika města Humpolce 1930-1936, s. 67, O významu dr. M. Tyrše, nebo s. 78, O významu Října 1918.

sboru Čech a Lech, případně hasičstva nebo Musejního spolku ustupuje do pozadí a stále ve větší míře se v pramenech setkáváme se zmínkami o činnosti ústních politických stran. Zejména městská kronika se zhruba od poloviny roku 1930 postupně hustě zaplňuje záznamy o různých veřejných politických schůzích, projednávajících aktuální palčivé otázky společenského a politického vývoje. Stačí být jen namátkou zalistovat v kronice a během každého měsíce můžeme nalézt hned několik obšírných záznamů o politické aktivitě ve městě. Není zde však prostor zabývat se detailně povahou a obsahem jednání jednotlivých stran, spíše bych rád naznačil charakter těchto politických aktivit, neboť jak jsem již předeslal, jak je pro společenský život Humpolce charakteristická ve dvacátých letech modernizace, vytváření nových forem kulturní činnosti a vyhraňování aktivit jednotlivých spolků, je pro třicátá léta v tomto světle pramenů příznačná politizace a tudíž i polarizace života města, přičemž doposud dominantní kulturní činnost ustupuje aktuálnějším politickým aktivitám.

Již ve volbách roku 1929 měla mezi voliči v Humpolci největší podporu sociální demokracie a lidovci (obě strany shodně okolo 30%), následování komunisty a národními socialisty (obě strany taktéž shodně okolo 20%)⁵⁸. Zatímco ve zbytku okresu zvítězili s drtivou převahou více než 40% agráři, Humpolec jako industriální centrum okolí s velkým podílem dělnictva byl politicky orientován spíše doleva, na strany socialistické. To se pak ještě víc projevilo ve volbách z května 1935, kdy v Humpolci sice těsně zvítězili lidovci, komunistická a sociálně-demokratická strana však získaly dohromady přes 40% hlasů. Radikalizaci společnosti navíc odpovídá i na druhé straně poměrně vysoký počet hlasů pro Národní sjednocení nebo české fašisty.

S politizací a převážně levicovou orientací humpolecké společnosti se ve městě pochopitelně vytvářejí centra jednotlivých politických stran. Spolkový dům přestal být po postavení Sokolovny jediným společenským centrem. Již dříve se, pro jeho vytíženost, uchýlovaly aktivity menších spolků a některých politických stran do tzv. Dělnického domu⁵⁹. Od třicátých let se se zmínkami o Dělnickém domě setkáváme stále častěji, neboť je centrem místních organizací sociální demokracie a komunistů, kteří zde pořádají kromě schůzí a agitačních přednášek také vlastní plesy⁶⁰. Právě schůzemi a přednáškami však Dělnický dům žije během třicátých let nejvíce a jako centrum

⁵⁸ Přesné údaje viz *Kronika města Humpolce 1895-1929*, s. 809.

⁵⁹ V některých místních pramenech označován též jako tzv. Lidový dům, „Na Kuchařově“ (podle městské části), nebo pod původním názvem „Hostinec Na Kocourku“.

⁶⁰ Např. *Kronika města Humpolce 1930-1936*, s. 129.

levicově orientované části humpolecké společnosti se stává jedním z ústředních míst veřejného života města. Prakticky každý měsíc můžeme nalézt v humpolecké kronice zmínky o schůzích, přednáškách a politických vystoupeních v Dělnickém domě, a to prakticky ve stejné míře, v jaké se autor během dvacátých let věnuje různým koncertům, představením nebo výstavám ve Spolkovém domě. Spolkový dům naproti tomu nyní hojně hostí zejména různé akce lidovců a agrárníků, kteří měli mezi humpoleckým voličstvem také silnou podporu.

Nápadný úbytek kulturních akcí na úkor politických však není patrný jen v očích humpoleckého kronikáře. Zatímco ještě ve dvacátých letech věnuje např. oslavám 28. října kronikář Kopáč běžně prostor několika stránek a podrobně líčí bohatý a rozmanitý program, od třicátých let postupně tyto zmínky chudnou⁶¹. Také ve společenském měsíčníku Zálesí se nyní v kalendáři chystaných akcí, ale také mezi zprávami o akcích uskutečněných, objevují především zmínky o politické činnosti místních stran, o připravovaných schůzích, debatách a přednáškách. Naopak dříve hojné články o spolkové činnosti jsou v měsíčníku od roku 1931 redukovány na několik skoupých zpráv o nejdůležitějších událostech⁶².

To, že se dva hlavní prameny přestávají o společenských aktivitách tohoto druhu zmiňovat, má svůj prostý důvod. Samy spolky, vykonávající tyto aktivity, svou činnost omezují. Výmluvný důkaz získáme, nahlédneme-li do kronik hlavních spolků. V případě Sokola se členská základna během třicátých let postupně zužuje a také sportovních vystoupení ubývá⁶³. Podobně se situace jeví i při pohledu do kroniky Zpěváckého spolku. Ta měla podobu podrobného výčtu uskutečněných vystoupení v jednotlivých letech. I zde záznamů během třicátých let ubývá. Zatímco jen výčet akcí během let 1918-1929 vydá na 26 stran kroniky⁶⁴, výčet aktivit ve třicátých letech se ve

⁶¹ Markantní je to již r. 1931, kdy Kopáč konstatuje, že „oslav svátku samostatnosti konala se tentokrát v Humpolci méně hlučněji“ a dále stručně popisuje rozsah oslav městskými spolky (oproti dřívějšímu pouze ochotnické představení, přednáška místního advokáta Trnky a promítání filmu „Praha“), viz Kronika města Humpolce 1930-1936, s. 215.

⁶² Pro rok 1931 z kulturních akcí záznam pouze o cvičení dorostu Čsl. č. kříže, s. 80, 1933-Tyršovy oslavy, s. 31, 1935-Dny brannosti, s. 2, 1936-Letecký den v Humpolci, s. 10. Větší prostor je věnován až v r. 1938 z pochopitelných důvodů úmrtí T. G. Masaryka.

⁶³ Např. Kronika Sokola, s. 21, záznam k roku 1935, kde se autor pozastavuje nad úbytkem členů, neuspokojivou docházku a zanedbávaným cvičením. Situaci hodnotí: „A tak právě dnes, v dobách těžkých, kdy je Sokola nejvíce potřeba, mládež se odvrací a členstvo vynakládá síly jinde.“

⁶⁴ Antonín K. PUSTINA, *Kronika zpěváckého spolku Čech a Lech*, s. 3-28.

stejně formě záznamů vejde na stran šest⁶⁵! Situace spolku divadelních ochotníků je až nápadně stejná, což lze také z jejich kroniky vyčíst.

Těžko usuzovat přímo konkrétní důvody, které vedly aktéry místního společenského života, členy spolků, k útlumu jejich činnosti, neboť chybí prameny osobní povahy. Důležitou roli ale nutně hrála celospolečenská situace během třicátých let, tedy hospodářská krize a její projevy, stejně jako potom složitá politická a mezinárodní situace v závěru období. Autoři pramenů dopady této nové a složité situace častokrát reflektovali, tudíž se musela v Humpolci znatelně projevit. Můžeme se oprávněně domnívat, že tradiční formy společenského života již zřejmě neposkytovaly jejich aktérům prožitek adekvátní době a situaci, ve které se tito aktéři nyní nacházeli. Potřebám a poměrům doby nyní odpovídala spíše politická angažovanost, což lze pozorovat u členstva humpoleckých spolků, které svou aktivitu soustředí právě tímto směrem.

Společenský život Humpolce se během třicátých let orientuje zcela očividně od kulturního působení směrem k politice, politizuje se. Obraz života Humpolce dvacátých let, obraz společnosti, která vychází z tradičních hodnot, ale částečně je opouští a přijímá trendy kulturní a umělecké moderny, se ve třicátých letech mění. Devastující účinky hospodářské a sociální krize a pocit ohrožení ze vzrůstajícího mezinárodního napětí vytvořily během předválečného desetiletí zcela nové životní podmínky. Na příkladě Humpolce se jeví, že potřeby a hodnoty společnosti se nyní posunuly směrem k více pragmatickým, praktickým a aktuálním záležitostem. Zmiňovaná zřetelná politizace společenského života a naopak útlum tradiční kulturní činnosti spolků je toho důkazem.

Charakteristický odraz doby je tak možno zaznamenat jak v pokračování dřívějšího trendu, tedy diverzifikace či polarizace společenských aktivit, kdy navíc tradiční centra života města (náměstí, Spolkový dům) doplňují a nahrazují centra nová (Sokolovna, respektive Dělnický dům), tak i ve výrazné změně obsahové náplně, díky které dochází ke zřetelné politizaci společenského života města. Třicátá léta přinesla změnu společenského života především ve smyslu jeho náplně, jeho vnitřního charakteru. Jak uvidíme v další kapitole, v následujícím období nastane ještě podstatnější změna, a to hlavně co se vůbec vnějších forem veřejného působení týče.

⁶⁵ Tamtéž, s. 29-34

7. Společenský život Humpolce během 40. let

Předchozí období, tedy třicátá léta, jsem charakterizoval jako zlom v dějinách Československa a jeho společnosti a pokusil jsem se nastínit změny ve vývoji života Humpolce, které byly dopadem tohoto zlomu vyvolány. Období následující dekády, let čtyřicátých, je však dobou ještě mnohem ostřejšího vývojového přelomu a také jeho následky jsou mnohem hlubší a zřetelnější.

Humpolec byl koncem třicátých let nejen institucionálním, administrativním a hospodářským centrem regionu. Působil též jako důležité kulturní centrum svého okolí, jako prostor realizace společenského života a jako zdroj kulturních hodnot městské společnosti. Období let 1939-1945 však představuje zcela novou skutečnost v životě všech obyvatel, v možnosti jejich veřejného společenského uplatnění. Nové společenskopolitické souvislosti vytvořily zcela odlišné podmínky vývoje oproti dřívějším dobám. Pokud jsme už v souvislosti se změnami během třicátých let hovořili o zlomu, byl to zlom sice patrný, nikoliv však ostrý nebo radikálně se projevující ve všech oblastech života české společnosti. Právě takový zlom však události válečného období zcela jistě představují.

15. březen 1939 dramaticky zasáhl do života všech obyvatel země. Zřízení Protektorátu, ač to oficiálně mělo znamenat záruku autonomního a svébytného vývoje českého národa uprostřed nové mezinárodní situace v Evropě, přineslo v praxi pravý opak. Němečtí okupanti od začátku nastavili ostrý kurz zákazů, nařízení a represí, které měly v konečném důsledku vést k potlačení svébytných projevů českého národa. V některých oblastech každodenního života se tento stav projevil okamžitě, jinde pomaleji, plně však zasáhl celou společnost ve všech aspektech jejího fungování. Z pohledu společenského života, kultury a spolků byly tyto změny obzvláště citelné. Jak trefně podotýká František Červinka, „tam, kde je řečeno, co se nesmí, i co se musí, končí všechny možnosti kulturní tvorby“⁶⁶.

Zkoumání společenského života Humpolce během Protektorátu je těmito omezeními pochopitelně značně ztíženo. Spolky čelí represím, jsou nuceny utlumovat projevy své činnosti, případně v ní rovnou ustávají. Prameny z jejich provenience chybí a tak, jak se omezuje společenský život, omezují se přirozeně i záznamy v místním tisku. Kroniky spolků a kulturní periodika jsou jako prameny nahrazeny archivními

⁶⁶ František ČERVINKA, *Česká kultura a okupace*, Praha 2002, s. 84.

úředními záznamy, které o omezování spolkové činnosti jasně hovoří. Z těchto pramenů je také zřetelně patrné přerušení vývojového trendu, který jsem v předchozí kapitole charakterizoval jako politizaci společenského života, což přirozeně souvisí se zánikem práva na svobodné vyjadřování, nástupem cenzury a nutností solidarity a konformity s okupačním režimem. Zatímco pro předešlá období bylo pramenů a záznamů poměrně dost a snažil jsem se proto spíše o obecnější nástin charakteru společenského života Humpolce, pro období Protektorátu takové široké spektrum použitelného materiálu chybí a je tedy nutné společenský život této doby charakterizovat spíše do hloubky jednotlivých spolků, ke kterým jsou prameny omezeně k dispozici. Toto období proto budu rekonstruovat a charakterizovat na základě činnosti tří největších a z hlediska veřejných projevů pro společenský život města nejdůležitějších humpoleckých spolků. Jsou to *Sokol*, *Spolek divadelních ochotníků* a *Pěvecký spolek Čech a Lech*.

Na fungování Sokola se nová společenská situace, která nastala po okupaci Čech a Moravy, brzy podepsala, úbytek záznamů o jeho činnosti od jara 1939 je z městské kroniky patrný na první pohled⁶⁷. Sokol během jara pokračuje v Sokolovně v nacvičování tělocvičného programu s přehlídkou členstva a manifestačním vlasteneckým průvodem městem plánovaného na 2. července. Průvod byl však z pochopitelných důvodů považován úřady za provokaci a na základě rozhodnutí Úřadu Oberlandrata v Německém Brodě, pod jehož kompetenci humpolecký okres od března spadal, byl zrušen⁶⁸. Přesto měla akce i bez průvodu podle pamětníků masovou účast účinkujících i diváků a sklidila úspěch, neboť byla pro delší dobu jedinou takovouto velkou společenskou událostí města⁶⁹. Nutno podotknout, že co se samotného Sokola týče, byla to až do skončení války poslední veřejná tělocvičná akce. Veřejná aktivita humpoleckého Sokola, přes velké snahy o zachování, od léta 1939 nadále ustávala. Ve dnech 7. - 14. července se sice v Sokolovně konala tradiční každoroční „župní vzdělávací škola sokolská“⁷⁰, ta byla ale také poslední akcí humpoleckého Sokola až do konce války, tudíž až do jeho obnovení v devadesátých letech..

⁶⁷ Kronika Sokola nebyla od roku 1939 vůbec vedena, proto jako pramen ke zjištění aktivit spolku musíme použít kroniky městské z let 1937-41, 1941-44 a 1944-45.

⁶⁸ SOA Pelhřimov, fond OÚ Humpolec, inv. č. 998, sig. IV/2, k. 333 – Spolky Humpolec, Povolení akce TJ Sokol ze dne 26. 6. 1939, kde se sice samotné cvičení povoluje, průvod a jakékoliv vlastenecké a politické projevy jsou však důrazně zakázány.

⁶⁹ Kronika města Humpolce 1937-1941, s. 318.

⁷⁰ Tamtéž, s. 320.

V listopadu 1939 se vyskytla v činnosti Sokola zásadní překážka. Sokol ztratil výhradní právo používat svou budovu a především už dále nemohl svobodně rozhodovat o jejím využití pro další aktivity, jak tomu bylo doposud⁷¹. Pochopitelně i možnost pravidelných cvičení tak odpadla, jelikož Sokolovna byla nyní, jako jediná budova svého druhu v širokém okolí, hojně využívána různými samostatnými žákovskými sportovními oddíly v rámci protektorátních programů pro trávení volného času mládeže. Aktivita Sokola dále stagnovala. Jelikož spolek rezignoval na sportovní aktivity, pořádali jeho členové od prosince 1939 alespoň sobotní loutková představení pro děti⁷². Tato symbolická aktivita několika málo členů však nijak nereprezentuje ani nenahrazuje dřívější činnost kdysi největšího humpoleckého spolku.

Byla to naopak spíše labutí píseň, neboť následujícího roku je Sokol do základů rozprášen protektorátními úřady. 14. dubna 1940, dva týdny po valné hromadě Havlíčkovy župy, zastavuje Okresní úřad Humpolec činnost Sokola⁷³. Důvod nebyl udán, z pozdějších pramenů ale zjišťujeme, že sokolský starosta Oldřich Kocian byl od počátku války činný v odboji, a proto je v této souvislosti zřejmé, že ilegální činnost starosty a některých členů spolku musela být primárním důvodem pro pozastavení činnosti Sokola⁷⁴. Oldřich Kocian navíc představoval i jednu z nejvýraznějších osobností meziválečného života Humpolce⁷⁵. Zákazem činnosti Sokola končí i působení samotného Kociana ve veřejném životě města, neboť spolu se Sokolem bylo ukončeno i

⁷¹ SOA Pelhřimov, fond OÚ Humpolec, inv. č. 998, sig. IV/2, k. 333 – Spolky Humpolec, Oznámení městské rady Sokolu ze dne 11. 11. 1939, č. j. 2/136/39. Město oznamuje, že je Oberlandratem nuceno propůjčit novou Sokolovnu pro měšťanskou reálku, městskou odbornou školu pro ženská povolání a eventuálně i pro žactvo škol obecných.

⁷² SOA Pelhřimov, fond OÚ Humpolec, inv. č. 998, sig. IV/2, k. 333 – Spolky Humpolec, Licence TJ Sokol na loutkové divadlo. V licenci mimo jiné stojí, že všem představením musí být přítomen referent státní osvětové služby z Jindřichova Hradce.

⁷³ Tamtéž, Výnos okresního úřadu o zastavení činnosti a zajištění majetku TJ Sokol, č. j. 392 pres.

⁷⁴ K problematice ilegální odbojové činnosti v Humpolci blíže Antonín K. PUSTINA, *Odboj a obsazovací boje na Humpolecku*, Humpolec 1945. Konkrétně téma sokolského odboje v Humpolci je však v regionální historiografii doposud nezpracováno. Pustina uvádí, že protiněmecká ilegální činnost Sokola byla ve městě „veřejným tajemstvím“ a uvádí jména jednotlivých členů spolku, kteří byli pro své protistátní aktivity zatčeni.

⁷⁵ Jak poznamenává humpolecký kronikář, „*Oldřich Kocian byl jednou z nejvýraznějších osobností Humpolecka v posledních mnoha letech. Ve městě působil jako předseda Živnostenské banky, předseda Klubu českých turistů, byl členem městské rady a dlouholetým starostou Havlíčkovy župy a humpoleckého Sokola a zejména čilým propagátorem Humpolecka v tisku i rozhlasu, šéfredaktorem měsíčníku Zálesí.*“

vydávání společenského měsíčníku Zálesí, v němž byl Kocian jedním z nejpilnějších přispěvatelů a působil i jako šéfredaktor některých čísel. O Kocianově konkrétní odbojové činnosti není dnes bohužel prakticky nic známo, můžeme o ni však s jistotou usuzovat podle nepřímých zmínek v pramenech. 8. října 1941 byl starosta humpoleckého Sokola pro svou odbojovou činnost zatčen a odvezen na výslech nejprve na brodské a pak na litoměřické gestapo. Poslední zpráva pak o něm přišla po několika měsících z Osvětimi, kde 16. března 1942 zemřel.

Dojdeme-li tedy ke zhodnocení krátké činnosti humpoleckého Sokola během okupace, musíme konstatovat, že se spolek snažil setrvat v dosavadní demokratické linii své činnosti, která se však už zpočátku roku 1940 ukázala v nových společensko politických podmínkách jako neudržitelná. Sokol se snažil nové situaci v přijatelné míře přizpůsobit jakýmkoliv aktivitami (loutkové divadlo), další působení tohoto spolku bylo však již nemožné i z toho hlediska, že mezi spolky hrál ve veřejném životě nejvýraznější roli, měl největší členskou základnu a právě proto se především na něj okupační správa musela svými represemi zaměřit. Zastavení činnosti a pozdější úplné rozpuštění také zřetelně souvisí s činnostmi společensky velice angažovaného starosty spolku Oldřicha Kociana. Humpolecký Sokol tak během roku 1940 prakticky zaniká. Svou činnost obnovil až po padesáti letech.

Další významné humpolecké spolky, ochotníci a pěvecký sbor, během prvních dvou protektorátních let zdaleka nedosahovaly aktivity Sokola. Pokud jsem konstatoval, že se Sokol zpočátku, než tvrdě narazil u okupačních úřadů na postupné omezování, snažil plně pokračovat v charakteru svého předchozího působení, zpěváci a ochotníci se ve svých aktivitách omezili a přizpůsobili záhy, a to pod vlivem cenzury, která revidovala jejich repertoár.

Ze zmínek městské kroniky, útržkovitých záznamů z kroniky spolku, i podle úředních záznamů je zřejmé, že v prvních letech války pokračoval Zpěvácký spolek Čech a Lech v dosavadní upadající tendenci vývoje. Pakliže prameny z dob protektorátu hovoří pouze o několika koncertech ročně, není to nikterak zvláštní a výrazně změněný stav, neboť jak bylo naznačeno, spolek zažíval úpadek činnosti již během třicátých let a v tomto světle se nám postupné vyhasínání aktivity může jevit jako víceméně plynulé. Už ve třicátých letech vystupoval spolek jen párkrát do roka, při těch nejvýznamnějších národních a městských svátcích. Lze ale podotknout, že se vznikem Protektorátu tyto tradiční příležitosti zmizely.

S pěveckým sborem už od konce třicátých let pro nedostatek členů na obou stranách úzce spolupracovali ochotníci, členská základna se vznikem tohoto „dvojspolku“ značně prolínala. Vystoupení byla už koncem třicátých let společná, v pramenech je pouze zmiňováno, zda šlo o koncert nebo hru⁷⁶. Na jaře 1939 však nastala nová situace. Bylo více než jasné, že na změnu společenského ovzduší je třeba reagovat změnou repertoáru, „nabrat jiný kurs“. Jak je pro českou kulturu, a zejména divadlo, této doby příznačné, obrací se ke starým a tradičním hodnotám, konkrétně ke hrám obrozeneckým a historickým, ke hrám, které by měly navrátit ztracený pocit víry v tradiční hodnoty a povzbudit vědomí důležitosti vlastního národa. Zároveň měl mít repertoár navenek jakýsi „neutrální“ charakter, bez jakýchkoliv politických nebo agitačních ambicí. František Červinka tento vynucený společenský trend shrnuje slovy, že *„od počátku okupace se směr české kulturní politiky obracel od zájmu o moderní spisovatele a malíře k obrozencům a těm vlasteneckým autorům, kteří, parafrázujeme-li Šaldu, nikdy a nikoho nepohoršovali, všemi byli aklamováni a za všech režimů vpisováni do českých čítanek.“*⁷⁷.

Za rok 1939 sehráli humpolečtí ochotníci jen dvě hry, koncert pěveckého sboru se nekonal žádný. Podle trendu vývoje předchozích let je to zřejmě přirozený důsledek dlouhodoběji omezené aktivity spolku, protože v dostupných pramenech pro tento rok chybí jakákoliv zmínka o úředním zákazu nebo represivním opatření proti divadelníkům (jako např. běžné cenzury her). Strnulá reakce spolků tak nebyla vyvolána úředně řízeným procesem, který by měl za úkol humpolecké ochotníky vytlačit z kulturního života města (jak tomu bylo v případě Sokola). Zdá se, že oba spolky spíše hledaly formy přijatelného působení změněném společenském ovzduší.

Během let 1940-42 se pak činnost tohoto „dvojspolku“ stabilizuje. Pěveckých aktivit ubývá, až postupně roku 1941 zcela mizí, naopak jasně převládají divadelní vystoupení⁷⁸. Ochotníci jakoby v těchto letech ožívali, jejich činnost nabyla společenského významu. Nárůst činnosti divadelníků je možno pozorovat od sezóny 1940-41. Zdá se, že spolek našel své místo v omezených možnostech veřejného

⁷⁶ Situaci na přelomu třicátých a čtyřicátých let zmiňuje Antonín K. PUSTINA, *Kronika zpěváckého spolku Čech a Lech*, s. 34.

⁷⁷František ČERVINKA, *Česká kultura a okupace*, Praha 2002, s. 47.

⁷⁸ Podle Antonín K. PUSTINA, *Kronika zpěváckého spolku Čech a Lech*, s. 34-37, se pěveckých vystoupení uskutečnila během let 1939-1941 pouze pět, poslední 4. 5. 1941 k výročí 100. narozenin Antonína Dvořáka.

působení a dokázal se s vnějším tlakem (postupující germanizační snahy, cenzura obsahu her) vyrovnat. Navíc po likvidaci Sokola se ochotnický (a víceméně již nepůsobící pěvecký) spolek stává největším spolkem v Humpolci a prakticky jediným, který vykazuje veřejnou činnost. Reakce humpoleckých ochotníků na novou situaci byla pro naši společnost během Protektorátu typická. Hry jako *Lucerna*, *Babička*, *Valdštejn*, *Naši furianti*, *Zlatý kolovrat* a další⁷⁹, jsou ukázkou typického repertoáru protektorátních ochotnických vystoupení. Jak je vidět, dramaturgie ochotníků reflektovala obecný trend tehdejšího českého divadla a snažila se zařazovat především hry aktuální svou tematikou a problematikou, hry obracející se do minulosti a povzbuzující ztracené sebevědomí národa. Pokud bylo naznačeno, že pěvecký spolek ve své činnosti plynule ustával už od konce třicátých let, v případě ochotníků tomu bylo podobně, ale s tím podstatným rozdílem, že zatímco pěvecký sbor svou činnost postupně v prvních letech války zastavuje, ochotníci se naopak s novou společenskou situací, vzniklou protektorátními tlaky na českou kulturu, vyrovnávají naopak intenzivnější aktivitou. Podle kroniky můžeme snadno spočítat, že během sezóny 1940-41 sehráli humpolečtí ochotníci 7 her s celkovým počtem 24 vystoupení. Aktivita spolku tak dosáhla meziválečné úrovně a vysoce překonala předválečná léta, kdy zejména třicátá léta přinesla značný útlum ochotnické činnosti. Ochotníci byli tak po zrušení Sokola od druhé poloviny roku 1940 hlavním humpoleckým spolkem a jejich vystoupení se stala osou veřejného společenského života města.

Zlomem v činnosti ochotníků je polovina roku 1942, kdy po atentátu na zastupujícího říšského protektora propuká teror tzv. heydrichiády. Vyhlášení výjimečného stavu, stanné právo, razie, zatýkání a popravy, to byla atmosféra, v níž více než společenský život nalezne uplatnění základní otázka přežití ze dne na den. V sezoně 1942-43 činnost ochotníků zcela ustala. V lecčems se opakovala situace z roku 1939. Ani tentokrát nebyl spolek schopen pružně zareagovat na nově vzniklou situaci, na nový a zvýšený tlak represí a omezování svobodného života. Nutno však podotknout, že situace od poloviny roku 1942 byla přirozeně o poznání dramatičtější, než situace nastala od března 1939. Protektorátní úřady zahájily nebývale razantní vlnu represí zaměřených na potlačení tradičního českého živlu a utlumení národní kultury. Germanizační kola se roztočila na vyšší obrátky.

⁷⁹ Kompletní výčet tamtéž, s. 34-37.

Přes to všechno ale činnost spolku nikdy zcela neustala, a ačkoliv v ještě v mnohem tvrdších a přísnějších podmínkách, než dosud, byla přece jen obnovena. Shrneme-li výčet her za sezonu 1943-44⁸⁰, zjišťujeme, že ze 13 (!) uvedených her jich byla více než polovina od německých autorů, převážně soudobých (Zerkaulen, Heinrichs, Schacht, Faltys, ale i osvícenec Lessing). Z českých autorů jsou zastoupeni pouze Stroupežnický a Šamberk a soudobí Kvapil s Lipanskou. Co se týče žánru, naprosto dominuje veselohra, z řady vybočuje jen Euripidovo klasické drama a Stroupežnického a Zerkaulena historická hra. Charakter repertoáru se tedy oproti prvním protektorátním sezónám proměňuje. Ubývá klasických historických dramat našich klasiků, naopak se hrají spíše soudobé veselohry, převážně od německých autorů. Tyto hry jistě nevzbuzovaly v divácích příliš vlasteneckého cítění, nepřipomínaly tradiční historické hodnoty a kořeny našeho národa. Ohlas u publika nebyl ani podle městské kroniky srovnatelný s „tradičními kusy českého divadla“⁸¹. Je zřejmé, že obsahová kvalita a také umělecké „poslání“ her utrpěla. Naproti tomu však musíme konstatovat, že počet 13 her za sezonu by byl i pro období První republiky dost značný. Jistě zde hraje roli společenská poptávka, neboť divadlo znamenalo jednu z posledních a zřetelně nejdůležitějších možností společenského vyžití města. Zdá se také, jakoby se humpolečtí ochotníci v těžké době uchýlovali k hraní z potřeby za žádnou cenu nepřerušit samotnou aktivní veřejnou činnost, nikoliv že by se snažili jako na počátku okupace svou uměleckou činností vlít obecnstvu do žil naději, což ostatně za tehdejší situace už nebylo možné. Tento rys vývoje Protektorátní společnosti je naprosto typický a i v Humpolci se tedy, jak vidíme, výrazně projevil. Spolek ochotníků projevil velkou míru životnosti a zároveň přizpůsobivosti, neboť si byl vědom toho, že nyní spočívá těžiště kulturního života města právě v jeho vlastní činnosti.

Následující divadelní sezona 1944-45 již nebyla dokončena. Pro Německo nepříznivý vývoj války si vyžadoval i v okupovaných zemích stále větší represe a omezování již tak dost potlačovaných projevů společnosti. 13. září 1944 byla činnost

⁸⁰ Podle Antonín K. PUSTINA, *Kronika zpěváckého spolku Čech a Lech*, s. 34-37, v chronologickém pořadí: L. Stroupežnický-Na Valdštejnské šachtě, M. Vitus-Tři lední medvědi, F. Gribitz-Děvčátko s hraběcí korunkou, Z. Lipanská-Kateřina, Euripides-Medea, D. Nicodemi-Jitro, den a noc, R. Schacht-neuvedeno, F. Šamberk-Blázinec v prvním poschodí, J. Kvapil-Princezna pampeliška, G. E. Lessing-Mína z Barnhelmu, D. C. Faltis-Stanice Gordion, H. Zerkaulen-Rejthar, A. Hinrichs-Za ranního kuropění.

⁸¹ Kronika města Humpolce 1941-44, s. 210.

ochotníků zastavena⁸². Tímto datem tedy skončila veřejná kulturní produkce divadelníků v Humpolci během války.

Shrňeme-li působení humpoleckých ochotníků během okupace, musíme ocenit především to, jak se spolek dokázal, byť přes značné problémy, přizpůsobit změnám společenské situace, a to jak po roce 1939, tak po období heydrichiády. Divadelníci dokázali po celou dobu okupace vycházet s úřady, a přestože byli nuceni pod jejich tlakem repertoár mnohdy měnit či rušit, jejich činnost nebyla nikdy úplně potlačena. Přispělo k tomu jistě i to, že spolek, ač byl sice významným nositelem národního cítění občanů města (hlavně v prvních letech okupace), působil zcela apoliticky a nikde nenalezneme byť jedinou zmínku o spojení kteréhokoliv jeho člena s odbojem.

Naopak činnost pěveckého spolku, už před válkou ne tolik častá jako u Sokola nebo ochotníků, s příchodem války ještě citelněji zeslabovala, až pomalu ustala. Pěvecký sbor už od počátku války ze života města pomalu mizel, ochotníci se prosadili na pozici nejvýraznějšího (prakticky totiž jediného) činitele veřejného života města během celé války. Shrnutím dojdeme k tomu, že za postupným útlumem vystupování pěvecké části spolku stálo spíše přenesení těžiště veřejného života směrem k amatérskému divadlu, než drtivý dopad represivních opatření.

Pokusíme-li se z omezených pramenů, které jsou dostupné, na závěr zhodnotit činnost humpoleckých spolků během druhé světové války, je na první pohled patrné, že je nová politická a společenská situace, která po březnu 1939 nastala, výrazně zaskočila. Některé spolky se s tímto stavem vyrovnaly rychleji, jiným to trvalo delší dobu. U všech je ale v počátcích okupace znatelná tendence pokusit se v dosavadních formách působení pokračovat i v této nové době. Jak se však během roku 1940 ukázalo, svobodné veřejné působení nebylo v nesvobodné zemi možné. Podle svého zaměření se s tím humpolecké spolky vyrovnaly různě. V největší míře byla potlačena činnost těch doposud nejaktivnějších organizací. Sokol se snažil orientovat na jiný obor kultury a ochotníci byli nuceni změnit repertoár. Zde vidíme snahu za každou cenu se udržet ve

⁸² SOA Pelhřimov, fond OÚ Humpolec, inv. č. 998, sig. IV/2, k. 333 – Spolky Humpolec, Zamítnutí ve věci žádosti o povolení, ze dne 13. 9. 1944. Když humpolečtí ochotníci žádají Oberlandrát prostřednictvím okresního úřadu o povolení Moliérový hry *Lakomec*, plánované na 20. září, dostává se jim 13. září zamítavá odpověď s dodatkem: „*Toto, ani žádné další představení, se na základě došlých pokynů o omezení ve válce nepovoluje až do odvolání.*“ Tento zákaz je v obecném znění vydaném pro okresní úřad možno nalézt také *tamtéž*, k. 377 - Kulturní odbor, Nařízení na základě došlých pokynů o omezení správy ve válce, ze dne 12. 9. 1944.

veřejném životě města. Naopak pěvecký sbor, jehož samostatné vystupování do jisté míry ubývalo už před válkou, se dál pomalu vytrácí ze života a jeho aktivity se už projevují převážně jen v rámci spolupráce s ochotníky. Tak, jak se po roce 1941 městský kulturní život tradičních spolků omezil prakticky jen na fungování divadelníků, zaznamenává právě tento spolek při zbežném pohledu téměř největší aktivitu během své historie. Je to dáno faktem, že téměř všechen omezený společenský život se koncentroval právě ve vystupování ochotníků. Ještě tvrdší represe, které nastaly po polovině roku 1943, se tedy v rovině společenského života Humpolce odrazily právě v působení divadelního spolku. Jiný spolek totiž veřejnou činnost už nevykonával. Přes další ústupky vůči protektorátním úřadům si amatérské divadlo Humpolce svou činnost podrželo až do podzimu 1944, kdy byla jeho činnost úředně pozastavena.

Na tomto místě je důležité i zmínit roli města, jejíž měnícího se charakteru jsem si během předchozích období všímal. Humpolec se během období Protektorátu opět společensky centralizuje, pochopitelně ale ustává politický charakter veřejného života. Několik společenských center, která se během předchozího období vyvinula (Spolkový dům, Sokolovna, Dělnický dům), nahrazuje již dřívější jednotící místo zdejšího kulturního života, Spolkový dům, neboť Sokol je rozpuštěn a politická činnost, jejímž významným centrem byl Dělnický dům, je také represivně potlačena. Městský společenský život se tak opět soustředí do jediného místa. Navíc Spolkový dům i během války funguje jako biograf, kde se již od dvacátých let pravidelně promítá.

Nutno říci, že i samo město působí stále jako centrum, v čemž je možno vidět pokračování trendu předchozích let. Zatímco však během První republiky je Humpolec jako okresní město zřetelným centrem šíření kulturní a společenské modernizace a působí jako otevřený prostor pro uplatnění různých vzorů a trendů, během Protektorátu se Humpolec naopak jaksi uzavírá, jako instituce působí hlavně represivně a jako prostor představuje v podobě Spolkového domu již jen velmi omezenou možnost veřejného života.

Vývoj spolků byl tedy válkou zásadně ovlivněn, byla narušena jejich základní činnost a fungování se postupně omezovalo jen na základní organizační záležitosti. Spolky se s novou situací vyrovnávaly jen stěží, neboť náhlá změna působení ze dne na den takřka nebyla v jejich silách. Výjimku tvoří humpolečtí divadelníci, kteří se po několika měsících okupace přizpůsobili, vzchopili se a svou novou orientací působení, která si však zachovala některé prvky předválečného vývoje, se díky nim ve městě podařilo zachovat alespoň zbytky víceméně svobodného veřejného projevu. Dlouholetá

humpolecká tradice těchto veřejných projevů společenského života, ač značně potlačena, dokázala přes velké šrámy, které utrpěla za dobu okupace, přežít a zachovat si alespoň některé svoje prvky v nezměněné podobě. Kulturní tradice se zde totiž ukázala silnější než represivní opatření, které je měly zlomit a zašlapat do země. Přesto však zanechala válečná doba hluboké jizvy v společenském životě města.

Pro úplnost ještě dodám, jakým způsobem byla kulturní činnost ve městě obnovována v poválečných letech. Protektorátní období bylo do jisté míry rozhodující. Sokol byl roku 1940 zlikvidován, jeho představitelé a funkcionáři odstraněni ze života města, starosta Kocian byl pro svou ilegální činnost uvězněn a zemřel v koncentračním táboře. V jeho osobě ztratil nejen Sokol, ale i Humpolec výraznou osobnost místního společenského života. Město se se ztrátou vyrovnalo, Sokol nikoliv. Po válce již činnost spolku obnovena nebyla a na jeho místě vzniká roku 1948 sloučením místních organizací TJ Orel a DTJ nová organizace, TJ Jiskra Humpolec. Tato tělovýchovná instituce však již byla budována v jiných společenských poměrech a na poněkud jiných základech, než Sokol.

Podobně dopadl i Zpěvácký spolek Čech a Lech. Z jeho kroniky se dočítáme, že „*schůze ani cvičení se konat již nemohou, neboť spolek se ocitá téměř bez vedení a členstvo již nemá zájem pokračovat*“⁸³. Spolek je potom roku 1951 pro „*nechuť dosavadních členů docházeti do cvičení a naprostý nezájem mládeže a veřejnosti, přes různá bezvýsledná svolání, nucen činnost ukončiti*“⁸⁴. Výnosem ONV Humpolec ze 24. 8. 1951 je potom spolek definitivně zrušen. Je zřejmé, že dlouhá léta faktické nečinnosti již od konce třicátých zanechala nepřekonatelné důsledky a spolek již nebyl na svou předchozí tradici schopen navázat.

Naopak ochotníci, jejichž činnost se během války stala těžištěm místního kulturního života, obnovují svou činnost ihned po válce a stávají se nejaktivnějším spolkem, jak to ostatně zmiňuje i kronika města během čtyřicátých a padesátých let⁸⁵.

Závěrem lze tedy říci, že zřetelný zlom, který válečná okupace představovala, se do vývoje společenského života Humpolce promítl s trvalými následky. Ve složité poválečné situaci, kdy navíc po roce 1948 dochází k dalším sociálním změnám, se tento zlom ukázal jako rozhodující. Ty formy společenského života, které z různých důvodů upadaly či zanikly během předchozího období, se již v nových společenských a

⁸³ Antonín K. PUSTINA, *Kronika zpěváckého spolku Čech a Lech*, s. 38.

⁸⁴ Antonín K. PUSTINA, *Kronika zpěváckého spolku Čech a Lech*, s. 38-39.

⁸⁵ Např. *Kronika města Humpolce 1947-49*, s. 113 nebo *Kronika města Humpolce 1949-57*, s. 300.

politických poměrech konce čtyřicátých let obnovit nepodařilo, není již však prostor se této výrazné přeměně věnovat. V tomto ohledu jsou však právě čtyřicátá léta pro společenský vývoj Humpolce během sledovaného období klíčová.

Závěr

Výrazná proměna, kterou život Humpolce během tří desítek let od vzniku Československa prošel, není náhodná a souvisí s celkovým charakterem proměny doby. Jakkoliv provinční se může Humpolec v první polovině 20. století jevit, obecné trendy vývoje společnosti se i zde ve světle dostupných pramenů zcela jasně rýsují.

Dvacátá léta se nejen v celé české společnosti, ale i v případě společenského života Humpolce nesou v duchu modernizace. Život malého města se zřetelně proměňuje. Městské ulice přestávají plnit roli komunikační zóny a prostoru pro konání hlavních společenských akcí, jako tomu bylo ještě v prvních letech existence nové republiky. Stále zřetelněji se prosazují nové trendy životního stylu, související s technickým pokrokem. V případě Humpolce tak můžeme sledovat, jak v polovině dvacátých let do městské společnosti začíná pronikat fenomén medializace, především prostřednictvím filmu a rozhlasu. Koncem dvacátých let se také proměňuje charakter působení spolků, nejvýznamnější spolky se ve své činnosti stabilizují, specializují a nabízejí nyní široké spektrum možností trávení volného času, pasivně i v podobě aktivní účasti na jejich aktivitách.

Třicátá léta pak tento trend ještě více prohlubují. Rytmus společenského života města se dále zrychluje a Humpolec se zdánlivě společensky decentralizuje, když v jeho prostředí vznikají nová centra života. Zároveň je možno pozorovat projevy krize. K ryze kulturním společenským akcím přibývají nyní v hojné míře nejrůznější politická, agitační a osvětová vystoupení. Již koncem třicátých let je však možné pozorovat úbytek aktivity některých tradičních humpoleckých spolků. Lze se domnívat, že tyto spolky s tradicí už od šedesátých let devatenáctého století nedokázaly svým omezeným a úzkým charakterem působení odpovídat potřebám doby, rychle se měnícím potřebám a hodnotám společnosti.

Nejhlubším zlomem v charakteru společenského života Humpolce je pak zcela očividně válečné období. Tragická doba Protektorátu se citelně promítla i do života venkovského města, jakým Humpolec byl. Působení okupačních represí se obrátilo zejména do sféry kulturní a právě společenský život byl novou situací značně ovlivněn. Nejvýraznější spolky se buď musely ve své činnosti obsahově značně omezit a přizpůsobit, nebo byla jejich činnost přerušena, zcela zanikla, nebo dokonce, jako v případě Sokola, byl spolek pro svou postranní ilegální činnost zcela zlikvidován. Naopak je pro protektorátní společnost charakteristický návrat k tradičním hodnotám

z minulosti. V případě společenského života Humpolce tak ožívá činnost ochotníků, kteří prostřednictvím svých představení ožívají historická témata našich dějin. Tento typický trend protektorátního života se právě v Humpolci zřetelně projevil. Ochotníci byli postupně jediným veřejně působícím místním spolkem a veškeré aktivity veřejného života města se soustředí opět do jednoho centra v podobě Spolkového domu, který během Protektorátu funguje jako divadlo i jako kino. Samotný Humpolec jako okresní město pak během války působí v rovině institucionální spíše represivně, zároveň ale jako centrum zbytku omezovaného kulturního života regionu.

Poválečný vývoj naznačuje leccos z pokračování těchto trendů. Válkou otřesená společnost se obnovila, nikoliv však ve svých původních rysech. Život se ubíral jiným směrem, válkou poznamenané obyvatelstvo přeorientovalo své hodnoty, což pak bylo ještě zřetelnější po roce 1948. Dva nejvýznamnější předválečné spolky města, oba s téměř osmdesátiletou tradicí, během války zanikají a v poválečné situaci již není místo pro jejich obnovu. Společenský život Humpolce tak na konci sledovaného období dostal zcela odlišný charakter, než s jakým do začátku této doby vstupoval.

Doba zhruba třiceti let po vzniku Československa tvoří zcela jistě nejrušnější epochu našich moderních dějin. Hospodářské, politické i společenské změny se ve svých důsledcích promítly prakticky ve všech oblastech života obyvatel tehdejšího státu. Z charakteru proměny života Humpolce je dobře patrné, že důsledky těchto změn se naprosto zřetelně projevovaly i v malých regionálních centrech, jakým Humpolec v první polovině dvacátého století byl. Ačkoliv se některé obecnější trendy života projevují a uplatňují ve specifickém prostředí Humpolce s menším zpožděním oproti velkým kulturním centrům, mohli jsme vidět, že toto malé město na Vysočině v žádném případě nežilo samo o sobě, že jeho „periferní“ společnost byla zásadně určována a ovlivňována vývojem vyšších center, dějinami národními.

Seznam použité literatury a pramenů

- BORSAY, P., *A History of Leisure*, New York 2006
- ČERVINKA, F., *Česká kultura a okupace*, Praha 2002
- DUMMAZEDIER, J., *Toward a Society of Leisure*, London 1967
- FAIRCHILD, H. P., (ed.), *The Dictionary of Sociology*, New York 1944.
- GEBHART, J., KUKLÍK, J., *Dramatické i všední dny Protektorátu*, Praha 1996
- JANÁK, J., *Humpolecké soukenictví ve 2. polovině XIX. století*, in: *Humpolec 1461-1961. 500 let soukenictví*, Humpolec 1961
- KAPLAN, K., *Proměny české společnosti (1948-1960), Část první*, Praha 2007
- KÁRNÍK, Z., *České země v éře První republiky Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*, Praha 2000
- KÁRNÍK, Z., *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl druhý. Československo a České země v krizi a ohrožení (1930-1935)*, Praha 2002
- KÁRNÍKOVÁ, L., *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1918*, Praha 1965
- KOČIAN, O., *Pohledy do života soukenického Humpolecka*, Humpolec 1938
- kol., *Češi a Němci na Vysočině*, Okr. muzeum a SOA Havlíčkův Brod 2003
- kol., *Pelhřimovsko ve dvacátém století*, OÚ a Okr. Muzeum Pelhřimov 2000
- Kronika města Humpolce*, roky 1895-1929, 1930-1936, 1937-1941, 1941-1944, 1944-1945, 1945-1947, 1947-1949 a 1949-1957.
- Kronika Sokola*
- Kronika zpěváckého spolku Čech a Lech*
- MUMFORD, L., *What is a City*, 1937, in: T. LeGates, Frederic Stout (eds.), *The City Reader*, New York 2000
- MUSIL, J., *Česká společnost 1918-1938*, in: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1998
- OLIVOVÁ, V., *Dějiny první republiky*, Praha 2000
- PARKER, S., *The Sociology of Leisure*, London 1976
- PUSTINA, A. K., *Odboj a obsazovací boje na Humpolecku*, Humpolec 1945
- PUSTINA, A. K., *Záznamy událostí z první a druhé světové války*, nepublikovaný rukopis
- PUSTINA, A. K., *Z mých pamětí – Kronika města Humpolce a okolí*, nepublikovaný rukopis
- RYCHETSKÝ, J., *100 let tělovýchovy v Humpolci*, Humpolec 1968

RYCHETSKÝ, J., *Humpolec-800 let trvání a tradic*, Humpolec 1980

WIRTH, L., *Urbanism as a Way of Life*, 1938, in: *Richard T. LeGates, Frederic Stout*
(eds.), *The City Reader*, New York 2000

Zálesí - Vlastivědný sborník Humpolecka